

ISPÁNSÁGI ÉS NEMZETSÉGI KÖZPONTOK KUTATÁSA SOMOGYBAN I.

(EGYHÁZAK ÉS TEMETŐK)

1. BEVEZETÉS

A somogyi nemzetségi és ispánsági központok kutatása – a többi somogyi Árpád- és középkori régészeti anyaghoz képest – elég korán, már a hetvenes évek elején megkezdődött. (1. ábra.) A megye névadó központjában, Somogyváron az 1091-ben alapított, ún. *kupavári* bazilika feltárása jelentette az első állomást.¹ A bazilika környékén a napjainkban is folytatott kutatások elsősorban a bencés apát-ság periódusait és a hozzá tartozó kolostorszárnyak épületeit: a kápolnát, a gazdasági épületeket és a temetőket tisztázta megnyugtatóan.

Nem ismert még az ispáni, a törzsfői vár helye, illetőleg szerkezete. Soron következő feladat a civitas, a Váralja és a különböző településrészek, valamint azok templomainak a feltárása.² Ezekhez a munkákhoz tartozott az 1973-ban, majd 1978-ban az ún. *Nyaka-dűlőben* folytatott kisebb leletmentésünk, valamint 1979–80-ban az ún. *Erdészet* területén végzett ásatásaink.

Kutatásaink elsősorban a francia hospesek templomának tartott Szent Apollinaris egyházat próbálta lokalizálni. Ennek során került elő – a források által azonosítható templomokon kívül – az Erdészet területén egy kápolnának tartható épület a körülötte lévő Árpád-, illetőleg középkori temetővel.³

A megye másik, ún. királynői ispánsági központként számoltartott területén, *Segesden* is 1970-től kezdődtek a régészeti kutatások. Munkánk során a mai község belterületén a *somogyvári Kupavárnál* nagyobb területen fekvő, különböző korú erődítmény- és földvárrendszer került elő. Itt, a *felsősegedi* részen található – a források és az eddig előkerült leletanyag alapján – több Árpád- és középkori egyház, valamint egy ferences kolostor, különböző korú temető és település.⁴

A Víztorony környékén lévő kápolna helyéről a XIX–XX. században több XIV–XVI. századra keltezhető, rangosabb, gótikus és reneszánsz sírkő, kőfaragvány jutott a napvilágra.⁵

Az 1981 nyarán a Víztorony környékén megkezdett régészeti kutatás egy középkori vár sáncárok rendszerét, valamint egy középkorra, a XVII. század első felére, pénzzel keltezett temetőt és az alatta lévő pusztulási és építési szinteket határozta meg.⁶

A *segedi* központ régészeti kutatásához sorolhatjuk a tőle DK-re lévő *Ötvös(kőnyi) korai* szolgáltató településnek, illetőleg a XV–XVII. századi várkastélyának – 1970–1974. között folytatott – feltárását is.⁷

A Somogyban lévő nemzetségi központok vizsgálata szintén az 1970-es évek végétől kezdődött meg. (1. ábra.) Először 1978-ban a német származású *Tiboldok babócsai*, majd 1979-től a Bő nemzetség *Bodrogbüi* központjának ásatására került sor.⁸ A Vencellin-Rádiak *rádpusztai* kegyúri egyházát, valamint a Győr nemzetség *kaposszentjakabi* ági monostorát már 1959-ben, illetőleg 1960–1966 között feltárták.⁹

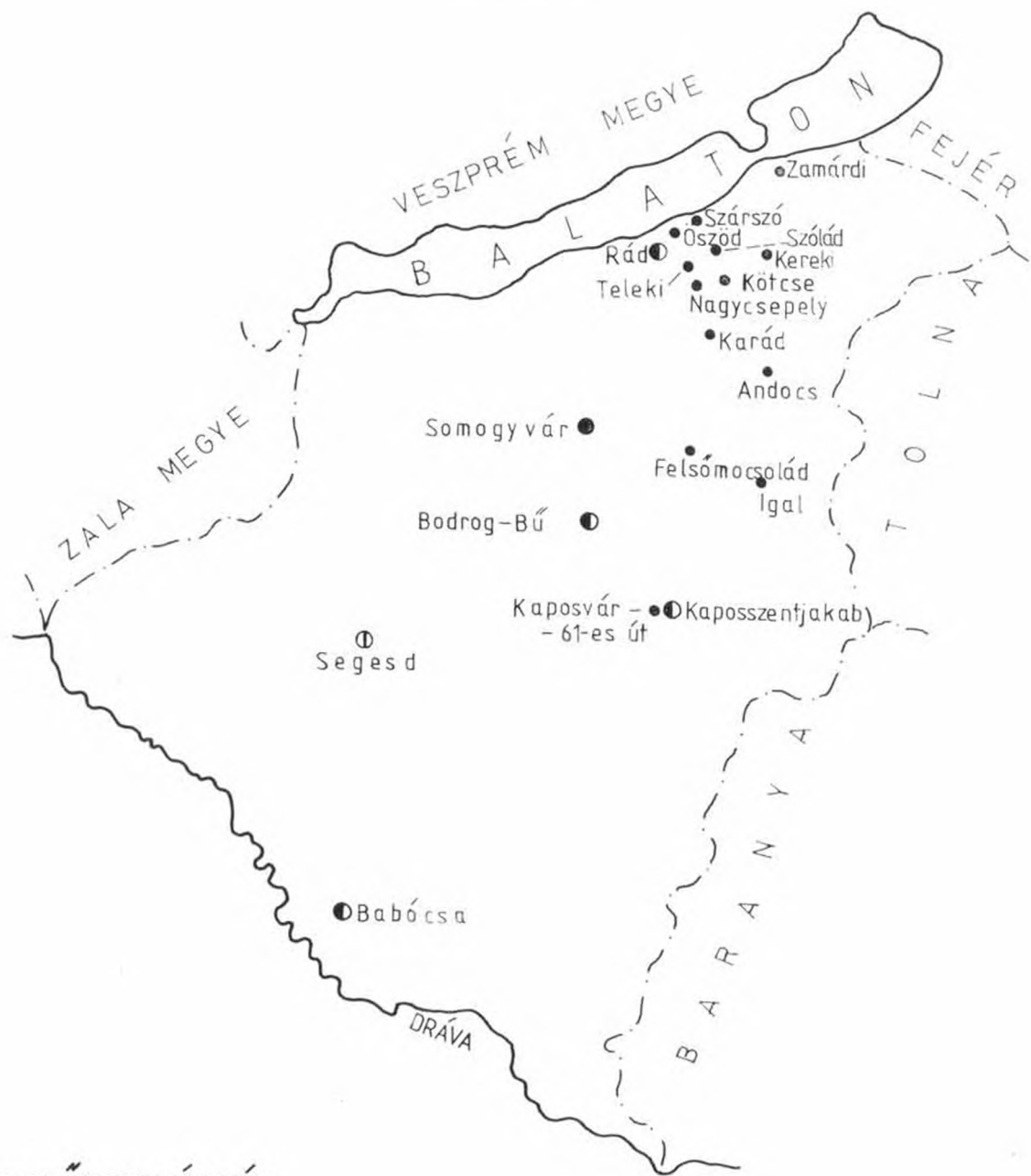
A *kaposszentjakabi* monostor fontos szolgáltató falujának, *Keszinek* a feltárását 1977–1981. között végezték. Templomát, településrészét és temetőjének közel 1200 sírját hozták a felszínre.

A község belterületén folytatott *babócsai* feltárások során egy XIII–XIV. századi és egy középkori, XVI. század végi pénzzel datált, valamint egy XVII. század végétől XVIII. századig használt és két lelet nélküli temető rész¹⁰ és egy középkori kettőstorony, valamint a XVI–XVII. századi várhoz tartozó építmény került elő.¹¹

A mai *Babócsa* ÉK-i határában álló 220x220 m-es földvárát valószínűleg a közelében, a szántásban lévő település leletei keltezik a XI–XVI. századra.¹²

1. MAGYAR K., SLÉ 2/1971/3–40., uő.: SLÉ 6/1975/19–33. forrásközlései mellett BAKAY K., SMK 1/1973/341–348., uő.: SMK 2/1975/191–207.
2. MAGYAR K., SLÉ 10/1979/3–50.
3. Uo., illetőleg feldolgozás alatt.
4. MAGYAR K., Az ötvöskőnyi Báthori várkastély SMF 18. Kaposvár 1974, 20–22. (továbbiakban: MAGYAR 1974), MAGYAR K., Somogy 1980/2/66–74.
5. MAGYAR 1974, 22., uő.: Somogy 1980/2/70–72., EN-GEL P.–LÖVEI P.–VARGA L., MÉ 30/2/1980/142–164.
6. RRM RA 1982. Ásatási Dokumentáció.

7. MAGYAR 1974, 5–60.
8. MAGYAR K., SMK 3/1978/131–153., uő.: Somogy 4/1979/49–56.
9. ÉRI I., VMMK 6/1967/183–195., NAGY E., SMK 1/1973/335–339.
10. MAGYAR K., SMK 3/1978/131–153.
11. RRM RA Ásatási Dokumentáció 1979–80.
12. JANKOVICH B. D., SLÉ 7/1976/28. törökkori földvárnak tartja. 1979–1981. között ARATÓ BELÁVAL folytatott helyszíneléseink során kerültek elő az Árpád- és a középkori település leletei.

LELŐHELYTÉRKÉP

1:1000

- ISPÁNSÁGI KÖZPONT
- ⊙ NEMZETSÉGI „
- ⓪ KIRÁLYNÉI KÖZPONT

1. ábra: Lelőhelytérkép.

A bizonytalan földvármaradványokkal rendelkező bodrogi központban 1979–81 között – egy 100–200 m-es körzetben megtaláltuk a 26x9,4 m-es, kis kápolnával és kiegészítő téglalapítményekkel rendelkező kegyúri egyházat, valamint a 13x7,5 m-es plébánia templomot.

A hozzájuk tartozó temetőrészek, és két-három X–XVII. századi településre utaló ház, személgödör maradványa is előkerült.¹³

Az 1970-es évektől folyamatosan végeztük a rádió-nemzetiségi központhoz tartozó települések, illetőleg a környék elpusztult középkori falvainak leletmentését.¹⁴ Ahol több, XI–XVII. századra keltezhető templomkörüli temető a – hozzájuk tartozó – települések leleteivel, illetőleg maradványaival¹⁵ jutottak napvilágra.

Az eddig végzett, az 1957–1981. közötti időszak kutatásainak értékelése és részletes bemutatása előtt szerencsénk elsősorban a somogyi múzeumokban lévő, illetőleg a rendelkezésünkre álló régészeti anyagokat, eredményeket közölünk.

Tanulmányunkban először az egyházak temetőinek az anyagát kívánjuk összegyűjteni és értékelni. Azzal a kiegészítéssel, hogy a feldolgozást az általunk végzett, de még publikálatlan Bodrog-büi, 1979. évi ásatás nemzetiségi monostorához tartozó anyag vizsgálatával kezdjük el.¹⁶

2. A BODROG-BÜI (BŐI) NEMZETSEGI KÖZPONT A FORRÁSOK ALAPJÁN

Az ásatási anyag ismertetése előtt szükségesnek látjuk a nemzetiségi központtal kapcsolatos alapvető forrásanyag bemutatását.¹⁷

A források a Bő nemzetiség első ismert tagját már viszonylag korán, 1234-ből említik. Comes Ysip (Izsép) de villa Bun (Bőn) szerepel. A Bő (Bev) település még korábról, 1229-ből ismert.¹⁸

Maga a nemzetiség tulajdonképpen a XII. század végétől a XIII. század elejéig – I. Jánostól, Izsép ősétől – követhető nyomon. A János „ős” neve lesz a legkedveltebb keresztnévük a XIV. század végéig.

A nemzetiségi ágak közül csupán I. Trepk-ét ismerjük. Trepk 1280–1309 táján oszthatta fel a közös birtokot – az egy-egy családot alapító – fiai között.¹⁹

Kívülük a nemzetiséghez még több – pontosan nem

ismert – tag, esetleg család tartozott. Ilyen a Bő nembeli Kozma-fia Mihály, aki 1328-ban nemzetiségi monostora, a bői konvent előtt jádi és bői birtokainak a felét sógorának, Zoltán-fia Lászlónak ajándékozta.²⁰

Az idegennek jutó nemzetiségi leánynegyed (1277–1282) 1324-ben szerezték vissza I. Trepk fiai. De még a későbbi időkben is megfigyelhető az ősi nemzetiségi földhöz való kötődés. A Bő nemzetiség tagjai 1423-ban pereskednek Kak birtok fele miatt, amely – leánynegyedként – idegen kézbe került.²¹

A további adatok felsorolását mellőzve, világosan követhető egészen 1523-ig a nemzetiség fiágon történő öröklési jogának a megléte. Vagyis a Bő nemzetiség – a XIII. századtól ismert – birtokait a XVI. század elejéig a nemzetiségi jogszokás szerint tartotta nyilván, illetőleg osztotta fel. Jól látható az is, hogy amint – a hozzájárulásuk nélkül – idegen kézbe kerül egy-egy birtok, a rokonsági jog alapján megpróbálják visszaszerezni.

A szorosan vett nemzetiségi birtok vizsgálatok Szöcsény-Léta, Lak-Kölked, Kürtös és Kis-Bő, valamint Nagy-Bő látszik egy-egy családi-nemzetiségi központnak, amelyhez összesen 17 birtok tartozik. Az összefüggő nemzetiségi birtokon belül ÉNy-on a Szöcsényi-Létai, ÉK-en a Laki Thúz, a Messer, DNy-on a Kürtösi-Messer család birtokközpontja önállósulhatt.²²

Végző soron – a források alapján – a nemzetiség birtokai a XII. század végéig visszafelé követhetők.

A névadóhely, a birtokközpont kegyúri egyháza 1277–1280 között is szerepel. I. Izsép fia, II. János – a bői egyházzal együtt – próbálja eladni Terpez nevű földjét. Az egyház kegyúri jogának birtokbaadása a nemzetiség többi tagjának a tiltakozása miatt nem megy végbe.

Nem kívánjuk külön bizonyítani azt sem, hogy II. János, csakis a kegyurasága alá tartozó egyház kegyúri részét próbálhatta meg Miklós alországbírónak eladni.

Ez a kegyúri egyház – a forrásokban először 1257-ben említett – Szent Keresztről címzett, ún. bői prépostság lehetett, amelyet Karácsonyi is a Bő nemzetiség monostoraként, a bői konventként emlegett.²³ Ennek a monostornak a prépostja „Buun (Bőn)” 1323-ban szerepelt.²⁴

13. RRM RA 1979–1981. Ásatási Dokumentáció.
14. A régészeti helyszínelésben elsősorban ÖSZ JOZSEF (Balatonszárszó) és M. HROTKÓ ZSUZSANNA voltak a segítségünkre.
15. A leletmentéseket közel másfél évtizede végezzük folyamatosan (MAGYAR 1982, 1–182.).
16. A fontosabb történeti következtetések levonására alkalmas, így a honfoglalás- és az államalapítás kori központok leletmentését és az összegező anyag bemutatását tervezzük.
17. MAGYAR K., SLÉ 14/1983/1–52., valamint uő.: A Bodrog-büi nemzetiségi központ építészettörténete c. államvizsgadolgozat. BME Építészettörténeti és Elméleti Intézete Budapest 1982, 1–60. (továbbiakban: MAGYAR 1982/2.).

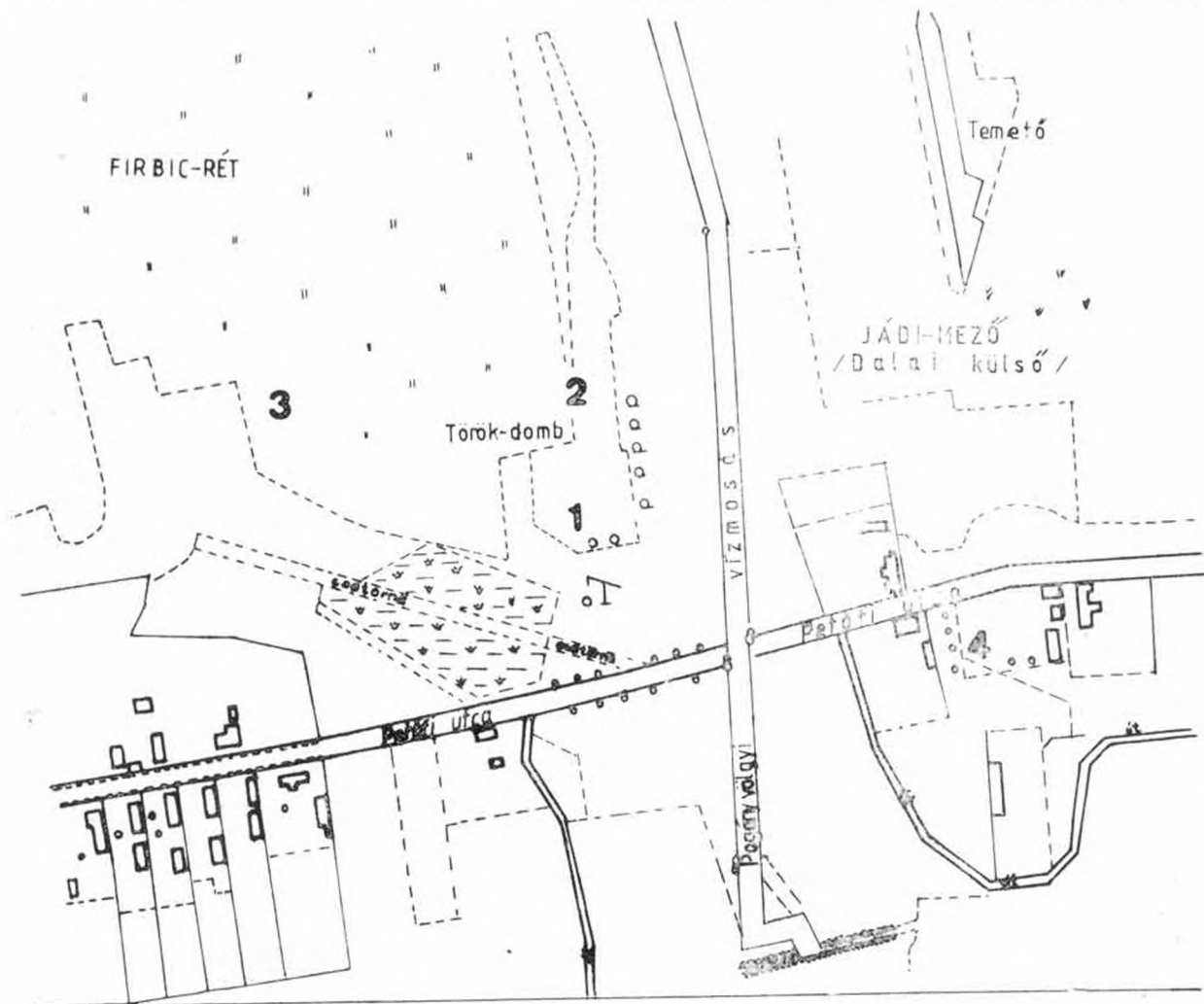
18. CSANKI D., Magyarország történelmi földrajza II. Budapest 1894., 595. (továbbiakban: CSANKI 1894.)
19. KARÁCSONYI J., A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig I. Budapest 1900., 275–283. (továbbiakban: KARÁCSONYI 1900.).
20. KARÁCSONYI 1900., 282.
21. Uo., SOLYMOSY L., Nagybjom és pusztáinak története. Kaposvár 1979., 44.
22. KARÁCSONYI 1900., 283.
23. Uo.: 282.
24. KUMOROVITZ L. B., Veszprémi Regeszták (1301–1387) Budapest 1953., 129. 61.

A prépostság lett a XV. századtól 1536 tájáig – a fehérvári káptalannal együtt – a Bő helység földesura is.²⁵

Bun, Byw (Bő, Bü) helységben már 1333–1335 között létezett a somogyi főesperesség egyik parochiája. Vagyis a nemzetségi központ Szent Kereszt egyháza mellett a faluban egy másik egyház, a plébánia templom is állt.²⁶

3. A BŐI SZENT KERESZT EGYHÁZ ÁSATÁSA

A bői nemzetségi központ régészeti feltárását 1979 nyarán kezdtük el a mai Bodrog községhez tartozó Alsó-Bü pusztán.²⁷ (2. ábra; 1. kép. 1). A terepalakulások alapján jól kirajzolódó nagyobb építményt²⁸ – már a helyszínelések során – a Szent Kereszt egyház helyének tartottuk. Az épület alapjai a földütről

A BODROG-BÜI NEMZETSEGI KÖZPONT HELYSZÍNRAJZA

M=1:4000

- 1 Nemzetségi monostor
- 2 Árpád- és középkori település
- 3 Árpád-kori település, Sovák-föld
- 4 Középkori plébánia templom, Smidt-föld

2. ábra: A Bodrog-büi nemzetségi központ helyszínrajza.

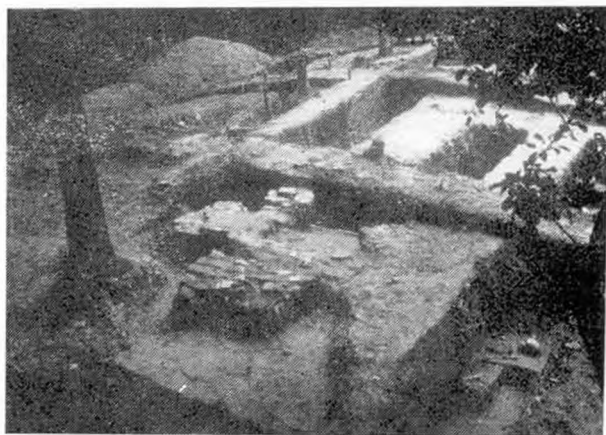
25. CSÁNKI D., Somogy megye MVV Budapest é. n. 48. 423., MREV IV. Budapest 1907., 51. 47. Bü possessio szerepel.

26. MREV II. Budapest 1899., 69. 78.

27. Már csak a helynevek, illetőleg a kataszteri térképek

örzik – Felső-Büvel együtt – ezt a jelölést. KIRÁLY L.–VARKONYI I., Somogy megye földrajzi nevei. Budapest 1974., 7–1174.

28. MAGYAR K., Somogy 4/1979/51., uő.: SLÉ 10/1979/3–15.

1. kép. 1. Az ásatás területe Ny-ról. 2. A kegyúri templom É-i és a D-i fala. 3. A templom Ny-i, kiszedett fala a kápolna maradványával.

északra, a Petőfi utca dombját ÉNy-ról határoló, völgy mögötti kiemelkedésen álltak. Ahol a XX. század elejétől kezdve az ötvenes évekig bezárólag – földhordás, szőlőtelepítés közben – falakat, csontvázakat találtak.²⁹ (2. ábra.)

A dombot Ny-ról régebben mocsár, illetőleg folyóvíz, DK-ről az ún. Pogányvíz övezte. Ny-ról egy mesterséges, árszerű bevágást figyelhettünk meg. Míg északról – ma egybefüggőnek látszó – szántóterület zárta.³⁰

A közel két hónapig folytatott munkánknak már a kezdetén megtaláltuk – a domb déli nyúlványán lévő – a Ny–K-i tájolású, 26x9,4 m alapterületű, Ny-i bejáratú toronnyal (2. kép, 4–5.) és K-en félköríves záródással végződő (2. kép, 1.) ÉK-i oldalon kisebb, fél-

köríves szentélyű kápolnával (1. kép 3., 3. ábra) rendelkező Szent Kereszt egyház alapmaradványait. A templom K-i szentélyrészénél – az ÉK-i és az ÉNy-i falnál lévő beásások, falkiszedések miatt – csak kisebb szakaszokban maradtak meg az eredeti, homokkővel és téglával bélelt agyagalapozások, valamint a rájuk épített téglafal maradványai. (3. ábra, 1. kép 2.)

A hajó és a félköríves szentély találkozásánál lévő diadalívekre, az alig szűkített szentélyrészre csupán a DK-i részen (2. kép 1.), a téglasírnál utaltak a nyomok. (8. ábra.)

A templom rekonstruált alaprajza a Rád pusztai egyház második periódusának a formájára emlékeztet.

29. PUSZTAI R., Jelentés az Országos Történelmi Múzeum Adattá:ának 245/1955. RRM RA 503. (továbbiakban: PUSZTAI 1955.).

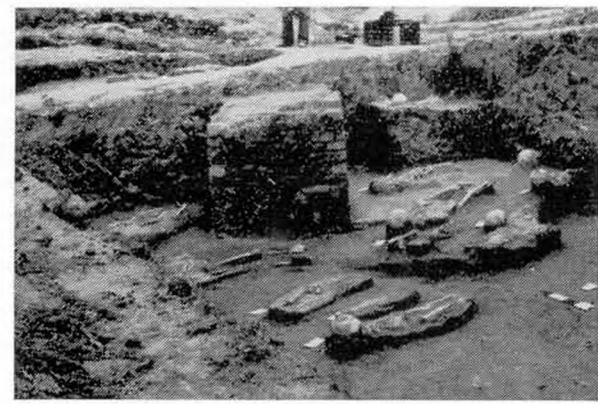
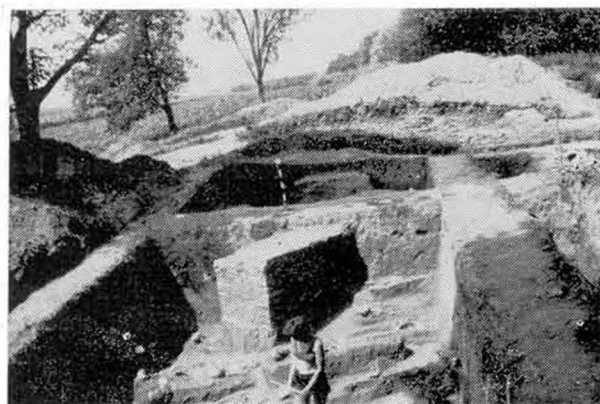
30. Észak és nyugat felé lehetett sánc, illetőleg árok. Ennek az átvágását az 1983-as esztendőre tervezzük.

Az előkerült kápolna egy kisméretű, patkóalakú szentéllyel és alig 5–6 m hosszú, téglalap alakú hajóval rendelkezett.³¹ (3. ábra.)

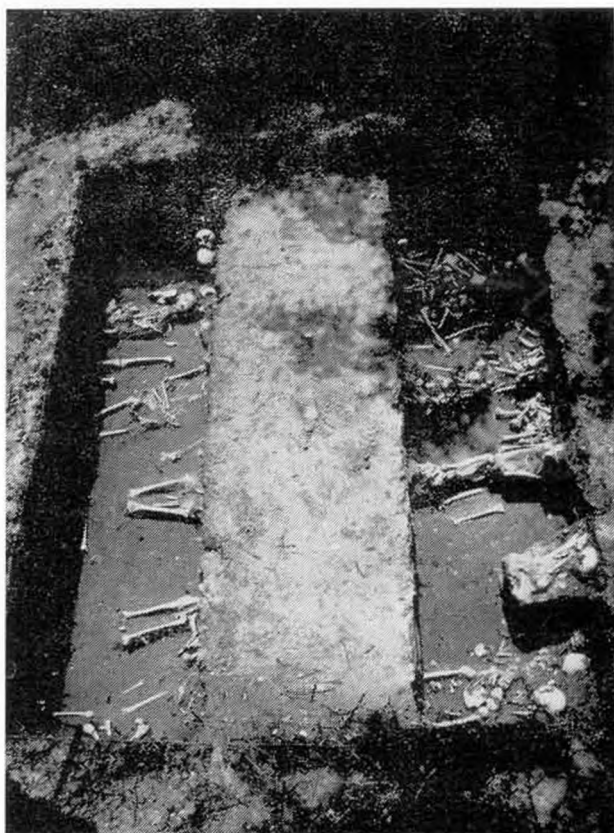
A Ny-i részen, különösen az ÉNy-i saroknál, közel 2 m magasan a támpilléres falsarok is megmaradt. (2. kép 2., 5–6., 3. kép 1–2.) Az ÉNy-i támpilléres sarok külső oldalánál – a XVI. századra datálható kerámiák kíséretében – vastagabb égési, pusztulási réteg került elő. Alatta, rétegektől elzárva, egy Árpád-kori személgödör húzódott. (7. ábra, 6. kép 1., 3.)

A templomtól északra kezdődhetnek a kiegészítő, a gazdasági vagy a lakóépületek, mivel itt nagyobb mennyiségben XV–XVI. századi fekete, égett, négyzet alakú kályhaszem-töredékek kerültek elő.

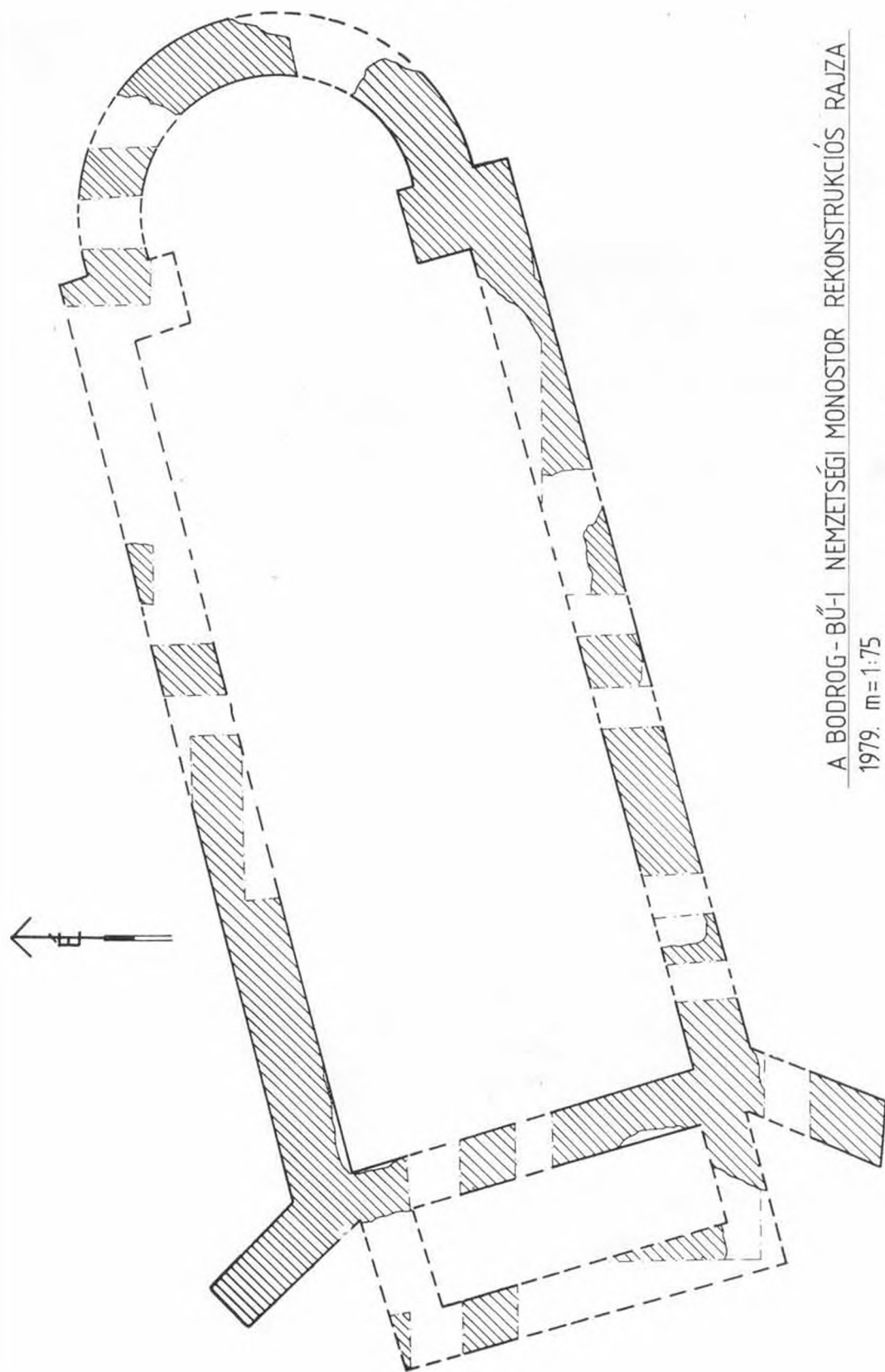
A templom belsejét – néhány kisebb szakasztól eltekintve – teljesen átforgatták, feldúlták. Szinte minden talpalatnyi helyet a különböző korszakok falkiszedőinek, sírbontóinak a gödrei foglalták el. (5–6. ábra.)

II. kép. 1. A nemzeti templom D-i szentély és diadalív találkozásának a maradványa. 2. A kegyúri templom É-i falmaradványa a környékén lévő sírokkal. 3. A D-i hajófal maradványa. 4. A hajó Ny-i falának maradványa. 5. A DNy-i támpillér. 6. A DNy-i támpillér a második, XIV–XV. századi temető rétegeivel.

III. kép. 1. Az É-i hajófal és agyagalapozása. 2. Az ÉNy-i támpillér. 3. Az 1. sz. kutatóárok az É-i temetőszéll. 4. A DK-i temetőrész bolygatott sírjai.

A BODROG-BÜI NEMZETSEGI MONOSTOR REKONSTRUKCIÓS RAJZA

1979. m = 1:75

////// előkerült alap- és falmaradványok

4. ábra: A Bodrog-büi nemzeti templom rekonstrukciója.

Sikerült viszont kiderítenünk azt, hogy a templom domb az őskortól a kelta időkben, de még a római korban is lakott lehetett. A szórványosan előkerült kora Árpád-kori hullámvonalas, bevágott díszű kerámiák is az előzményekre utaltak. (6. kép 1–4.)

A nagyszámú, a templom alapjaiba is beépített római kő- és téglamaradványa – az Árpád-kori sírok mellékletében – is megfigyelhető volt. (9–10. ábra.)

A templom alapfalából kerülhetett elő – a harmincas években, az útfeltöltés céljából végzett falbontások során – egy LIBER PATER és LIBERA tiszteletére állított, a Rippl-Rónai Múzeumban lévő, kisméretű fehérmárvány oltárkö. Talán a közelben lévő³¹ római épületből, villából hordhatták ide a téglákat, a köveket a temetkezésekhez, illetőleg a templom építéséhez.

A datáláshoz látszik fontosnak az a tény, hogy a templomhoz tartozó temető több csontváza a DNy-i támpillér alá, az építés által nem érintett agyag rétegébe nyúlik bele. Vagyis ezek a sírok megelőzik a félköríves záródású téglatemplom támpilléres szakaszának építését. A temetkezések alapján kerülhetünk közelebb – a források által először 1257-ben említett – Szent Kereszt apátság építési idejének meghatározásához.³⁴ (3., 9–10. ábra.)

4. A TEMPLOM TEMETŐJE

A templom körüli temető É- és K-felé a legkeskenyebb, dél, illetőleg Ny-felé kiterjedtebb. Itt még a domb lankás lejtőjén is sírok találhatók és ezen a részen jellemző a zsúfoltság, illetőleg a sírok egymásra rétegződése. (3. ábra, 3. kép 3–4.)

A templomfalán kívül, a 20–30 m-re lévő É-i temető rész szelét is sikerült meghatározunk. Ezt a területet – a DK-i temető részhez hasonlóan – szintén teljesen átforgatták, megbolygatták. Egyedül a DNy-i, a domb lejtője felé eső részen jutott a felszínre több bolygatatlan, mellékletes sír. Ez számban a megtalált 142 sírnak közel a felét jelentette.

Ugyanakkor a templom belsejéből néhány bolygatatlan, de melléklet nélküli sír, valamint több szórvány sír, illetőleg különböző mellékletek kerültek elő. (3., 5–6., 9–10. ábra.)

A templom DNy-i, ún. támpilléres szakasza körül határoztuk meg az Árpád-, illetőleg a középkori temető bolygatatlan szakaszát. Már a felszínhez közel eső, 30–50 cm-re lévő rétegből – a bolygatott sírokkal együtt – párizsi kapcsok, szövetmaradványok, ko-

porszegek, valamint Zsigmond és V. László pénzei kerültek elő. (IV. tábla 19–20., V. tábla 2–4.)

A támpillért, amely –23 cm-es mélységben kezdődik, ezek a bolygatott, főképpen a XV. század első felére, illetőleg derekára keltezett sírok maradványai veszik körül. Alattuk átlagosan 100–130 cm-es mélységben a második sírréteg húzódik. Ennek a 100–120 cm-es mélységben lévő néhány sírja (21., 25. sír) Anjou- és Zsigmond-kori pénzekkel keltezett. (IV. tábla, 16–18.) Ezeket a datált sírokat a felső lábszáraiktól kezdve – a templom DNy-i támpillérenek az alapozásakor³⁵ – vágták el. (3., 9–10. ábra.)

A domb lejtését követő sírok második, a XV. század első felénél korábbi rétege, három sírsorból áll. Még a sírok közötti, kihagyott, üres területek is megfigyelhetők. Az itt fekvő síroknál – a támpillér irányától eltérő – Ny–K-i sirtájolások mondhatók egységesnek. (9. ábra.)

Ezek a sírsorok, ha más formában is, de a harmadik – a –126–200 cm-es mélység közé eső – temetkezéseknél is megfigyelhetők. Itt általános a DNy–ÉK-felé való tájolás és – négy sír kivételével (121., 24., 131., 143.) – a második sírsortól teljesen eltérő tájolási rendszert mutat. (9–10. ábra.)

A harmadik sírsornál már – a sorok temetkezései között – alig van kihagyott terület. A zsúfoltság és az egymásratermetkezés a jellemző. Például a két nagyméretű S végű hajkarikával (5. kép 3–4.) rendelkező 125. számú gyermeksírt a 139-es és a 120-as sír vázába ásták bele. (4. kép 5.) A 123-as, az anya a gyermekével eltemetett sír megbolygatta a 140-es és a 124-es sírt. Ugyancsak később ásták bele a 134-es sírt, amellyel a 136-ost a lábfejtől a felső lábszárcsontig levágták. (10. ábra.)

Nagyon lényeges, hogy ezeket a sírokat a 115-ös sírnál lévő bronz fülönfüggő, az említett S végű hajkarikás gyermeksírt (5. kép 3–4.), valamint a 123-as sírnál előkerült hullámvonalas Árpád-kori kerámiát mindenképpen az Árpád-korra keltezi.³⁶

Fontos az is, hogy az Árpád-kori és a felette levő XIV–XV. századi sírok között tájolásbeli különbség is mutatkozik. Az Árpád-kori temetkezések zsúfoltabbak és egymástól bolygatottabbak is. (4. kép 5–6.) Jellemző az is, hogy az Árpád-kori sírsornál koporsóra utaló nyomok alig kerültek elő. Leszámítva azt, hogy a 129. bolygatott sírt téglá- és homokkő kerettel választották el. Ugyanakkor a felső, XIV–XV. századi síroknál általában a koporsós temetkezések nyomai – a fa, a koporsószeg, a koporsóvasalások alapján – teljes határozottsággal megfigyelhetők voltak. (9–10.

31. A kápolnának csupán a DK-i szentélyrésze, illetőleg a Ny-i falának a falkiszédése került elő. Teljes feltárását 1983-ra tervezzük.

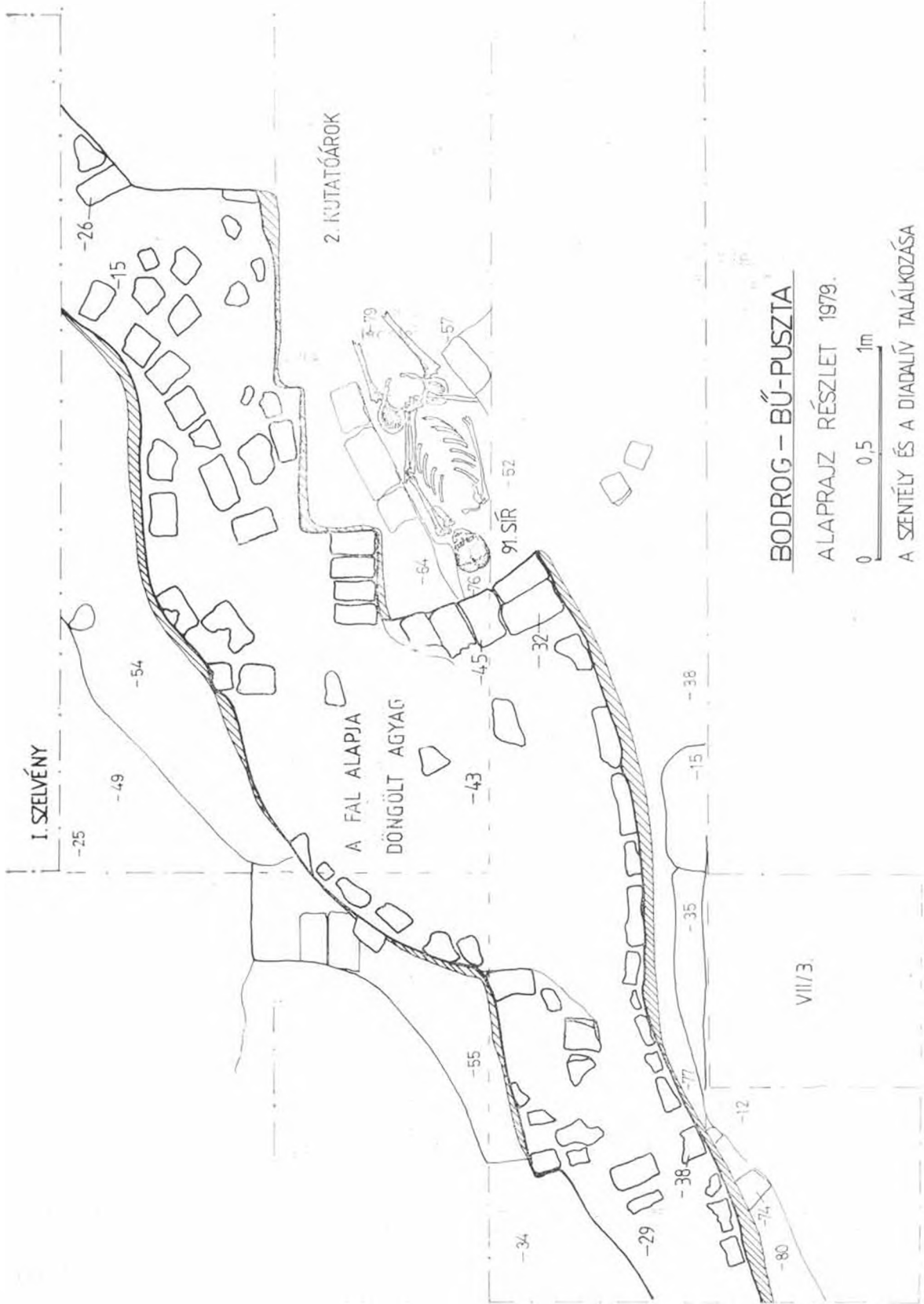
32. 50x25x7 cm-es fehérmárvány, LIBERO PATERI . E . LIBERE . MANILIA FIRMINA . U . S . L . M .

33. PUSZTAI 1955., 1–3.

34. Az építési anyag, a technika és az analógiák részletes tárgyalását MAGYAR 1982/2. 1–60.

35. A 25. sz. bolygatott sírnál a VII. tábla 16. ábráján látható Mária királynő obulusa (1387–1895) C . N . H . II . 125 B., illetőleg a 21. sírnál a VII. tábla 17. ábráján látható Zsigmond duca (1427–1430), C . N . H . II . 128. datálja a támpillér, illetőleg a torony készítését, pontosabban a XV. század első felére.

36. A leletek a XII–XIII. századra keltezhetők. Ld.: a későbbi fejezetek.

BODROG – BŰ-PUSZTA

ALAPRAJZ RÉSZLET 1979.

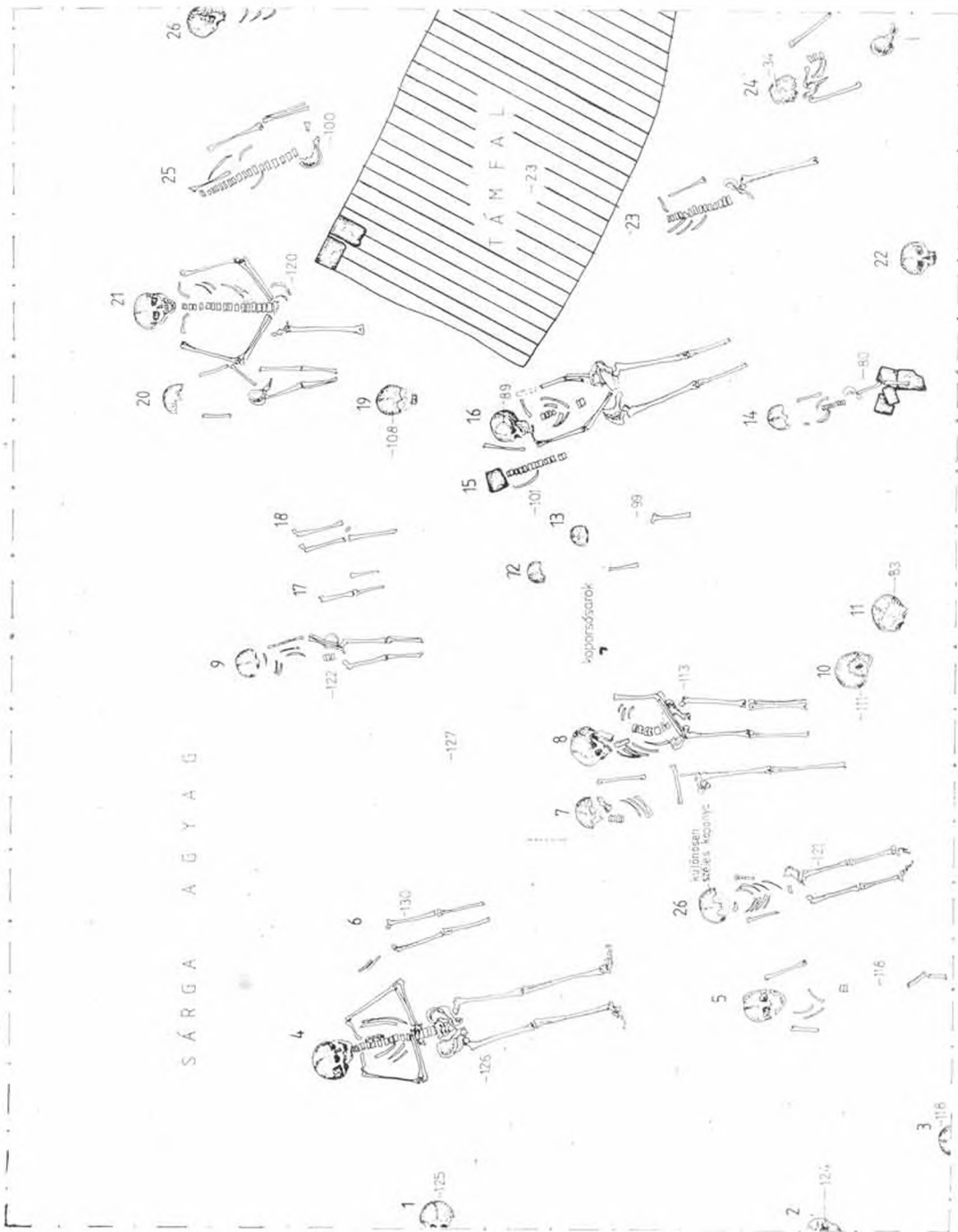
0 0,5 1m

A SZENTÉLY ÉS A DIADALY TALÁLKOZÁSA

8. ábra: A szentély és a diadalív találkozási pontja.

BODROG-BŰ-PUSZTA

IX. SZELVÉNY ALAPRAJZA
1979.
MÁSODIK RÉTEG

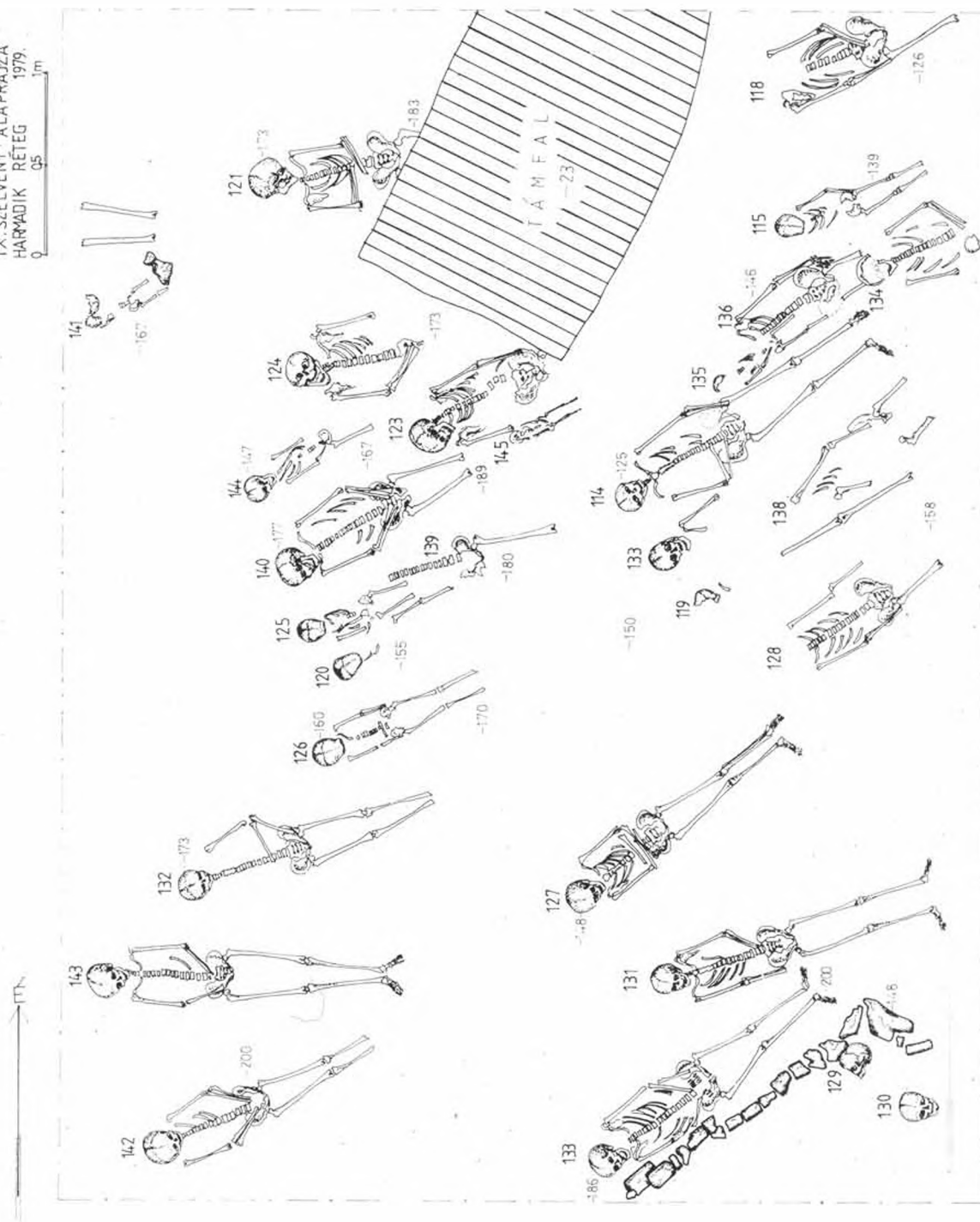

9. ábra: A IX. szelvény alaprajza, második réteg.

BODROG-BÚ-PUSZTA

IX. SZELVÉNY ALAPRAJZA
HARMADIK RÉTEG
1979.

0 0,5 1m

10. ábra: A IX. sz. szelvény alaprajza, harmadik réteg.

ára.) Az egyetlen téglasíros temetkezésnek a szentély és a hajó találkozásánál, a diadalívénél, kívül elhelyezett kisgyermek sírja tekinthető. (3., 8. ábra.)

A 129. sírnál előkerült téglák és homokkő, a 125–126. gyermeksíroknál talált téglák, a II/1. szelvényben, a templom hajója agyagalapozásának átmetései előkerült csillámos homokkő, illetőleg téglák típusával egyezik meg. A templom szentélyének alapozásában is ugyanez a homokkő és téglák található. Ez a tény a templom és a sírok együvé tartozását, azonos időben való keletkezését is jelentheti. Az is biztosnak látszik, hogy a szentély, de a hajó agyagalapja is az Árpád-kor korábbi időszakára keltezhető. (3–4., 9–10. ábra.)

Az is megfigyelhető volt, hogy az Árpád-kori rétegnél inkább több a felnőtt. És a gyermek, a serdülő eltemetésének a szokása nyolc esetben jelentkezett.

A XIV–XV. századi, de főleg a második rétegnél a serdülő- és a gyermeksírok voltak nagyobb számban. Ide sorolhatók a pártadísszel ellátott leánykák sírjai is. (9. ábra.)

A kéztartásnál – az Árpád-kori rétegnél is – általában a kéz medencére helyezése figyelhető meg. A medence felett keresztbe téve két esetben, a test mellett három esetben találjuk meg a karokat. A csak az egyik kéznek a medencére történő helyezése ugyancsak három esetben rögzíthető. (10. ábra.)

A XIV–XV. századi rétegnél a kezeket a medencén, illetőleg a medence felett keresztben helyezték el. (9. ábra.)

Az Árpád-kori 123-as és 145-ös, valamint a 114-es és 135-ös sír is összetartozik. Ezeknél az anyát a gyermekével temethették el. (10. ábra.)

5. A SÍROK JELETEI

Az Árpád-kori temető feltárt sírjainál kevés leletanyag került elő. A 143. számú sírnál csupán elszennedett szervesanyag, oxidálódott vasmaradvány volt. Ezenkívül csak három serdülőkorú gyermek sírjában találtunk mellékleteket. A 115.-nél két bronz-

függő (IV. tábla 11–12.), az egyikén kúpalakúra hajlított csüngő dísszel, míg a 125.-nél két nagyalakú bronz S végű hajkarika (5. kép 3–4., IV. tábla 14–15.), illetőleg a 126.-nál egy bronz szegecsekkel díszített bőrön maradványai voltak. (5. kép 1–2., IV. tábla 21–36.)

Az előkerült bronzfüggők – S végű hajkarikás típusai a XII. század második felére keltezve³⁷ – a Kaposvár, 61. számú út középkori temetőjének 524., valamint a Halimba–cseresi temető 253. számú sírjában található meg.

A két nagyméretű S végű hajkarikához hasonló típusú Parádi Nándor, Kovalovszki Júlia is közöl.³⁸ Parádi a XII–XIII. századra, Kovalovszki Júlia a X–XII. századra datálja.³⁹ Ugyanakkor a Kaposvár, 61. sz. úti temetőnél is ezek a XII–XIII. századi keltezésű darabok kerültek elő.⁴⁰

Az említett leletek és a hullámvonalas kerámia a bőröves, a bronz szegecsekkel díszített sírt is (IV. tábla 21–36.) mindenképpen a XII–XIII. századra kelteznek.

Az Árpád-kori és a XV. századi sírok közötti időszak sírjainak leleteihez a IX. számú szelvény zöld- és fekete színű üvegyöngyei (IV. tábla 1.), valamint a bronz rozettás pártadíszek (IV. tábla 2–6.) tartoznak. Hasonló, de csillag alakú bronz dísszel (IV. tábla 9–10.) látták el a 10. számú sír pártját.⁴¹ Az 1. számú kutatóárok 1. sírjából a jellegzetes, nagyobb méretű oroslán-griffes díszű bronzkorong a koponya homlok részére tapadva került elő.⁴² (IV. tábla 37–38., 7. kép 1.) A leletek között ugyancsak megtalálhatók az ezüst spiráldíszek (V. tábla 13–14.), amelyek rozetta formában díszítették a fejen lévő pártját.⁴³

A sima lemezből, illetőleg huzalból kalapált gyűrűk (IV. tábla 7–8.) is a korszak jellegzetes típusai.

A különböző szelvényekből, főleg szórványként előkerült nagyméretű övcsatok (V. tábla 1., 5., 7., 12., 16.) a széles, XIV–XV. századi, inkább lovagi övek tartozékai lehettek.⁴⁴ S ugyancsak szórványként kerültek elő a kisebb méretű övek bronz, hernyó (V. tábla 15.), illetőleg növényindás veretei. (III. tábla 27.)⁴⁵

37. A szegényes leletekre vonatkozóan LOVAG ZS., AH 2/2/1974/382., a bronz függőre BÁRDOS E., SMK 3/1978/191–192.

38. SZABÓ K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. BHH 3. Budapest 1938., 29. 53. (továbbiakban: SZABÓ 1938.), ő a XI–XII. századra keltezi., PARÁDI N., FA 26/1975 119–161., KOVALOVSZKI J., Településszatisok Tiszaeszlár–Bashalmon FAH Budapest 1980., 9–107. (továbbiakban: KOVALOVSZKI 1980.).

39. Uo.

40. BARDOS E., SMK 3/1978/210–211.

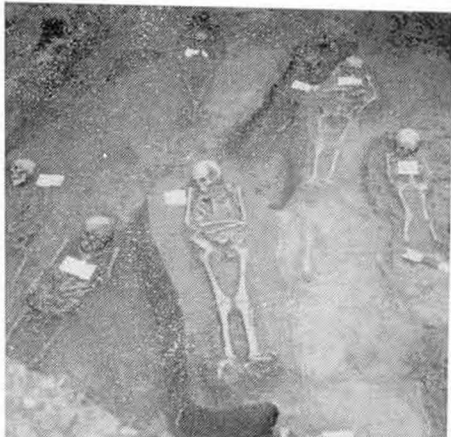
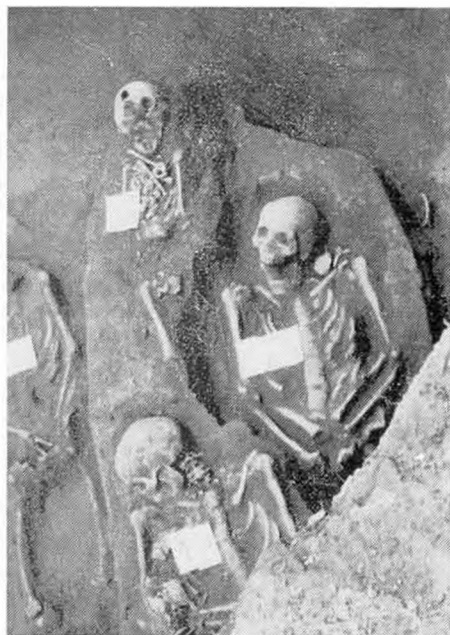
41. A., RUTTKAY Stredoveké umelecké remeslo Tatran DUS/1979/86. 52. (továbbiakban: RUTTKAY 1979.), valamint PÁLÓCZI H. A., CU 4/1976/298. 23., uő.: FA 26/1975/187. 3. és a Kaposvár, 61-es számú út leleteinél BARDOS E., SMK 3/1978/XVII. 2., 12–17. ótágú, levelesebb rozetták vannak.

42. Oroszlángriff Csuton (GEREVICH L., BpR 13/1943/31. kép 39. sírnál kisebb és nem gyöngyosoros keretben

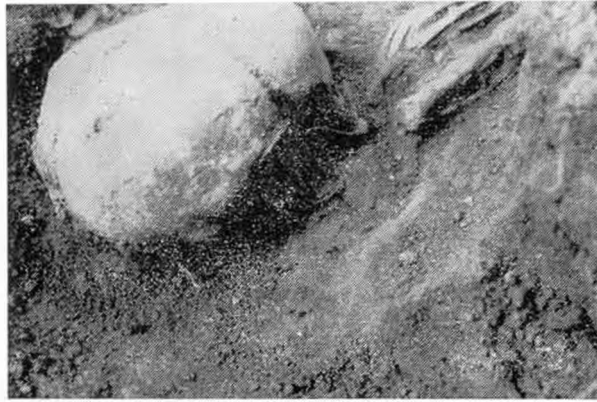
orszlángriffek vannak, valamint oroslán sima keretben (RUTTKAY 1979., 85. 52.) a XIII. század végére, illetőleg a XIV. századra keltezve. A XIV. század hasonló jellegzetes sasos, sárkányos, oroslángriffes stb. verettípusait, tárgyait látjuk KÖHEGYI M., CU 1/1972/205–213.

43. Analógiái Kaszaperen (BÁLINT A., SZD 14/1938/145. 2., 3. kép), Csuton (GEREVICH L., BpR 13/1943/116–117. 9–10. kép), valamint a Kaposvár, 61. számú útnál (BÁRDOS E., SMK 3/1978/207. II. t., 210. V. t. 3., 13., 16., 22–23., 25., 215. X. t. 46., 22. XVII. t.) és Nagytályán (KOVÁCS B., EMÉ 10/1972/150. 1., 5.) kerültek elő.

44. A 126. számú Árpád-kori gyermek sírjének kivételével mind a nagyobb, a szélesebb övek tartozéka volt. 45. A növényindás öv analógiája az Aranyegyház 35. sír pártaövén található (SZABÓ 1938., 68. 348.), valamint a XIV. századra datálva (RUTTKAY 1979., 48. 82.), valamint ÉRI–BÁLINT 1959., 18. ábra 1.

IV. kép. 1. A DNy-i támpillér a második réteg K-i sírsorával. 2. A DNy-i támpillér agyagalapozásával levágott XIV–XV. századi sírok. 3. A 123–124. sz., pénzzel keltezett sírok. 4. A DNy-i támpillér környéki sírok rétegződése. 5. Az S végű hajkarikás és a bőrvöves gyermeksírok. 6. A IX. sz. szelvény Árpád-kori rétegének az ÉNy-i vége.

V. kép. 1. A 126. sz. bőröves sír. 2. A bőröv csatja és a szegecsek. 3. A 125. sz. gyermeksír az S végű hajkarikával. 4. Részlet, kibontás közben.

A sírokból előkerült pénzek⁴⁶ (IV. tábla 16–18.) a XIV–XV. századra datálják a leleteket.

A különböző kések (V. tábla 6., 9.), valamint a temetőtől É-ra lévő – a pénzekkel a XIII–XVI. századra datált (III. t. 28–32.) – telep vas- és bronzleletei, az ismeretlen rendeltetésű (rovás?) feliratos bronz, a nyílhegyek, a kampók és más vastárgyak is a XIV–XV. századi időszak biztos keltezői.⁴⁷ (V. tábla 10–11., 16., VI. tábla 1–14.)

6. A BŐI NEMZETSEGI KOZPONT KEGYÜRI EGYHÁZANAK DATÁLÁSA

Az 1979-es ásatások során nyert régészeti bizonyítékok, valamint az előkerült leletek értékelése alapján biztosnak látszik, hogy a belméretben 26 m-es hosszúságot elérő, félkörívvel záródó egyházat – a

döngölt téglával és homokkővel bélelt agyagalapokra – a római, illetőleg a jellegzetes Árpád-kori téglanyag felhasználásával, legkésőbb a XII. században építették. Az egységes építési periódusra utalnak a templom északi hajófalánál az agyagalapozásban előkerült hullám-, illetőleg körömbenyomással, bevágással díszített kerámiatöredékek.⁴⁸ (3. kép 1., 6. kép 1., 3.) Ehhez a korai periódushoz tartoznak a IX. szelvény legalsó, harmadik rétegének a sírjai. (10. ábra.)

Az Árpád-kori, de a XIV. századi periódus sírjai is a támpillér agyagalapozása alá kerültek. A támpillér fala két XIV. századi sír lábszárcsontját levágta. (4. kép 1–4.)

Az itt, illetőleg a DNy-i támpillér közepében előkerült pénzleletek valószínűsítik, hogy a támpillért a félköríves templomnál később, a XIV. század végén, a XV. században készíthették el. Ekkortájt építhették a bejárati tornyot is. Keltezésüket igazolja az ÉNy-i

46. A síroknál előkerült pénzek a XIV. század végére és a XV. század elejére, valamint a szórványosan előkerültek a XV. század első felére, közepére és a század végére keltezhetők. A második réteg ennél fogva a XIV–XV. századra datálható. A harmadik az Árpád-kor XII–XIII. századi szakaszára.

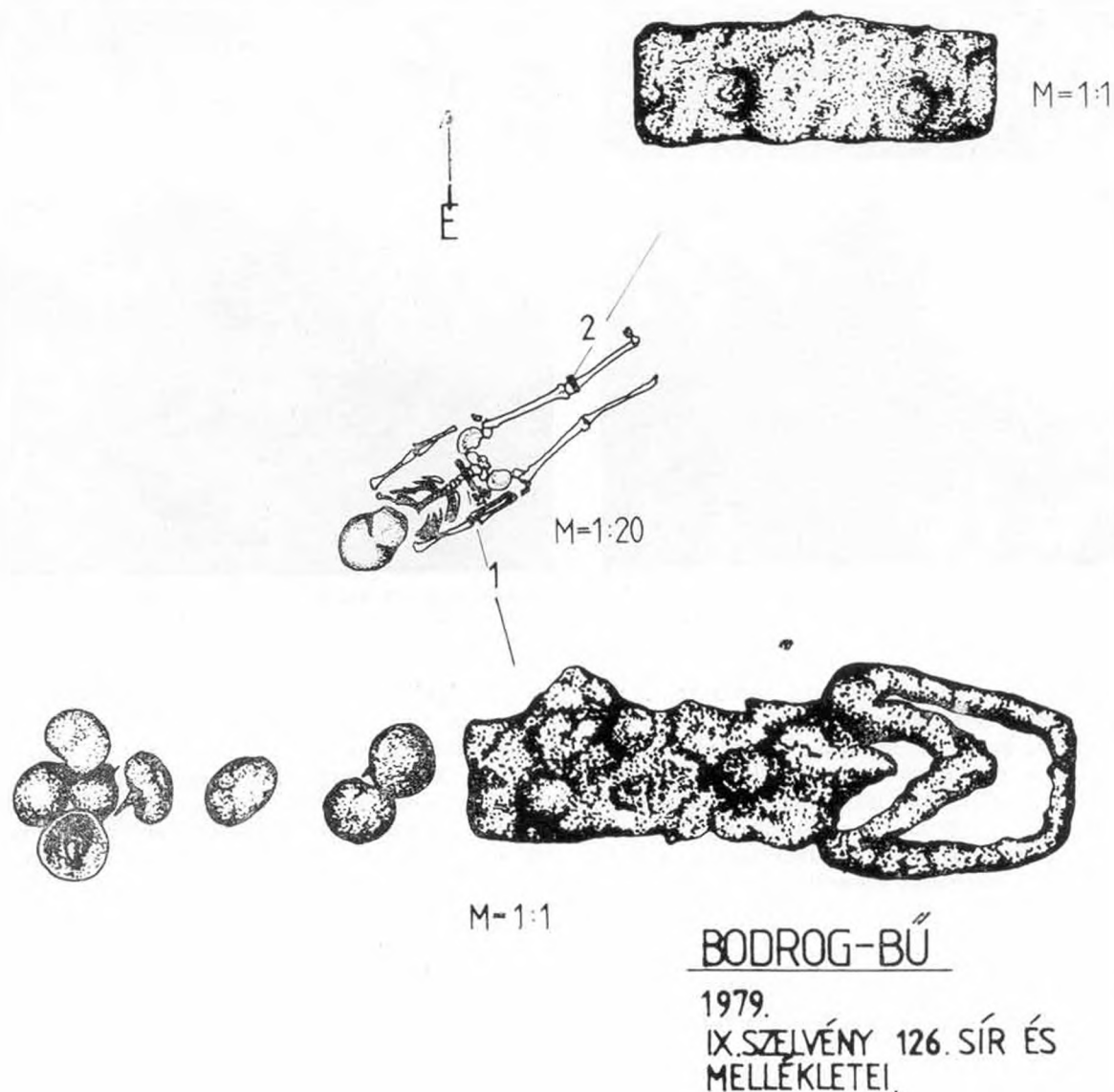
47. A település említett vasleletei javarészt a késő-középkori, pénzekkel datált házakból, illetőleg azok szemétdögreiből kerültek elő.

48. A bevágott és vonalkázott típusú kerámiák datálására SZABÓ J., EME 13/1975/1–6., aki a XII. századra, míg KOVALOVSKÍ 1980., 20 t. 9. a XI–XII. század fordulójára keltezi. Hasonló a véleménye MESTERHÁZY K.-nak, Nemzetiségi szervezet és osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest 1980., 3. kép 2., 4., 7. (továbbiakban: MESTERHÁZY 1980.).

tómpillér feltöltésének rétege. Az építési réteg alatt egy Árpád-kori szemétdör húzódott. (6. kép 2., 4.) Az egykori pusztulást pedig ugyanitt, a bontási réteg alatt előkerült vastag égésréteg a XVI. századra keltezte.

A kegyúri egyház korai datálását bizonyítják a – később közlésre kerülő – közelben feltárt Árpád- és

középkori települések leletei is. A Schmidt-földön feltárt kisebb templom (III. tábla 33.) pedig egyértelművé teszi, hogy csupán ez a nagyobb, a kiterjedt temetővel és több rétegű temetkezéssel rendelkező egyház lehetett a Bő nemzetség Szent Kereszt tiszteletére szentelt, XII–XVI. századi egyháza.⁴⁹

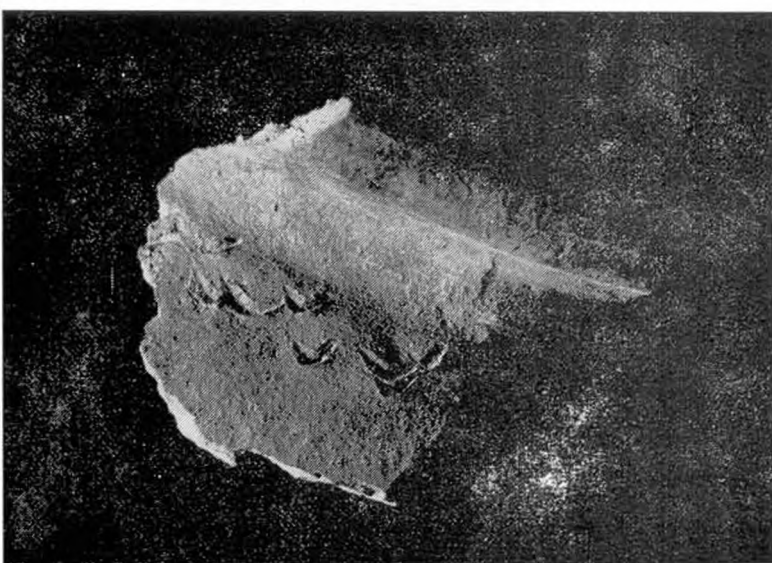
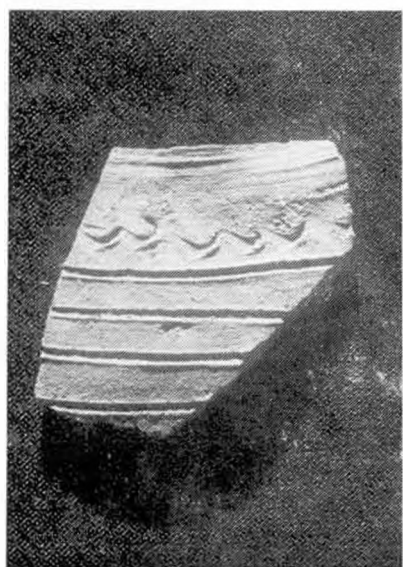
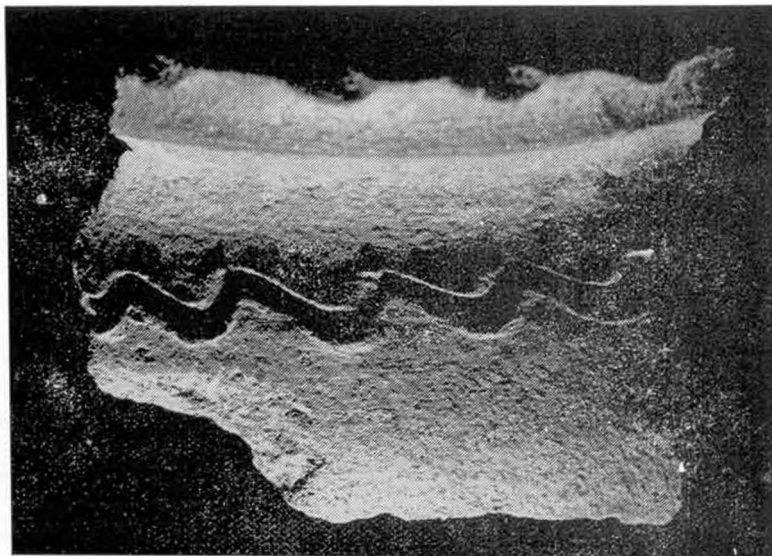
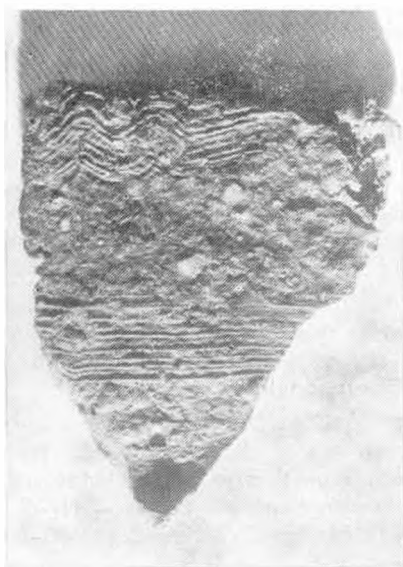
11. ábra: IX. sz. szelvény 126. sír és mellékletei.

49. A hullámvonalas, párhuzamos, fésűs díszű kerámiát MESTERHÁZY K., DMÉ 1975., 216–217. a X–XI. századra keltezi. Ezek alapján templomunk építése a XI. század végére, de legkésőbb a XII. század elejére keltezhető.

A település, a központ pusztulása a XVI. századra tehető.

1553-ban pusztul el Somogyvár–Kupavár is a török becsapása révén. Bár a Somogyvár–Erdészeti temetőjét 1557-ben és még 1626-ban is használják.

Bodrog-Bűn, a Schmidt-földön előkerült plébániatemplom bolygatott sírjainál 1520–30 közé datálható pénzérme került elő.

VI. kép. 1. Fésűs, hullám- és párhuzamosan vonalkázott díszű kerámia az ÉNy-i támpillér környékéről. 2. Hullámvonalas kerámia, 3. Bevágással és vonalkázással díszített kerámia. 4. Körömbevágással díszített, Árpád-kori kerámia.

7. A SOMOGYI ISPÁNSÁGI ÉS NEMZETSEGI KÖZPONTOK TEMETŐINEK AZ ANYAGÁRÓL⁵⁰

A *Bodrog-büi* nemzetségi központ egyházának és elsősorban a temetőjének az anyagából több alapvető fontosságú forrásadatot nyerhettünk.

A *somogyvári* ispánsági központban, az *Erdész* területén előkerült kápolna és osszárium temetőjének 45 sírja mellett szintén kevés melléklet került elő. (I.

tábla 1–31.) Itt a Ny–K-i tájolású, koporsós temetkezések kétrétegűek voltak. A felső réteget a szántás, a beásások során tönkretették.

A temető a közelben vezető, *balatonboglári* országúton is túlnyúlt.⁵¹ Így feltárásunk során – a *Kaposvár*, 61. sz. úti temetőhöz hasonló – nagyobb, Árpád- és középkori temetőnek az osszárium körüli részét találtuk meg.⁵²

50. Somogyvár–Kupavár ásatásának anyagát BAKAY K., a kaposzentjakabi ásatási anyagot NAGY E. dolgozza fel.

51. Fuller József tanácselnök szóbeli közlése szerint, aki ott csontok előkerüléséről is tud.

52. RRM RA 1979–80. Ásatási Dokumentáció.

A feldolgozás alatt álló somogyvári anyagból⁵³ a 6. számú pártás sír leletei emelhetők ki. (I. tábla 1–23.) S ezt ugyancsak a fehér és kék, aprószemű gyöngyökkel (I. tábla 1–2.) díszítették.

A vereteket a háncsból és textilből készült anyagon egymás alá, három sorban, spiráldróttal erősítették fel. (I. tábla 3.) Legalul a kis, karikaalakú, felfüggesztéssel ellátott, könnyecsepp alakú bronzok lehettek. (I. tábla 16–18.) A párta széleit, illetőleg közeit – a fehér és kék gyöngyökön kívül – a zöld színű pasztagyöngyökkel ékesítették. (I. tábla 19–23.)⁵⁴

Az itt talált – a honfoglalás kori párták aprószemű rozettadíszzeihez hasonló – típus tökéletes analógiája a Kaposvár, 61. számú úti temetőből ismert.⁵⁵ Darabjaink – a Bodrog-büi anyagban szereplő rokon darabok alapján – inkább a XIV. századra keltezhetők.

Ugyanakkor az I. tábla 26–28. ábrán látható ezüst csat, a töredékes, sodrott ezüstmű készült karika, valamint a rézkarika töredéke valószínűleg a korábbi, a XII–XIII. századi réteget jelezheti.⁵⁶ Viszont a két bronzú és a mellkereszt – az analógiák alapján – XV–XVI. századi mellékletnek tartható. (I. tábla 24–25., 29.)⁵⁷

Végsősoron a somogyvári ispánsági központ Erdészter területén előkerült temető feltárt rétege a Bodrog-büi, a Kaposvár, 61. számú út XIV–XVI. századi anyagához kapcsolódik. Azzal a kiegészítéssel, hogy a kápolna és az osszarium mellett talált bronz- és Árpád-kori kerámia – a lelőhely korábbi előzményeire – is utal.

A segesdi királynéi ispánsági központ 1981-ben folytatott Várhegy-törpevízmű környéki ásatása során egy templomkörüli temető Ny–K-i tájolású, koporsós sírjai kerültek elő.

A sírok egymás felett két rétegben feküdtek.⁵⁸ A késő-középkori temetőnek ezt a szakaszát az 5. számú sír fehér- és kék üveggyöngye, valamint III. Ferdinánd (1637–1657) ezüstdénár töredéke és a környéken előkerült késő-reneszánsz könyvveret-dísz⁵⁹ keltezi a XVI–XVII. századra. (VI. tábla 16–18., 20.)

A 9. számú koporsós sír két csizmapatkója, valamint a növényábrázolásos, rátétlemezes bronzgyűrűje

és a kis, ón-ólom ötvözetből készült mellkeresztje is a jellegzetes késő-középkori temető melléklete. (VI. tábla 15., 19.)

A temető feltárt részét a domb É-i szélén előkerült, a temetőnél korábbi épület, K-en és Ny-on pedig egy Árpád- és középkori vár sáncárka zárja le.

A Ny–K-i tájolású, mellékletes síroktól 50 méterre, a mai ferences kolostornál, valamint a Várhegy 200–300 méterre lévő déli végénél is hasonló tájolású csontvázak kerültek elő.

A korábbi források adatai ellenére a segesdi királynéi ispánsági központ Árpád-kori temetői, illetőleg a rájuk utaló leletanyagok még ismeretlenek.⁶⁰

A babócsai nemzeti központ helyén, a mai község belterületén négy, míg a Bolhó felé eső Ny-i dombján egy temető maradványa került kutatásra. Innen – a Léránt kertrészben már közölt – Ny–K-i tájolású, koporsós, többretegű temetőjének 40–50 sírja érdemel említést.

A sírok leletei között szerepel egy ón-ólomból készült kettőskereszt, a hozzá tartozó vaskarikára fűzött, háromszög alakú bronzlemezekből, fekete, zöld és fehér üveggyöngyökből álló nyaklánc. Ezek a 23–26. ábrán látható, különböző formájú üveggyöngyök a segesdi gyöngyökkel (17–18. ábra) mutatnak azonos formát. (II. tábla 1–2.)

A rubinspinell köves bronzgyűrű, az ezüstsálak, a ruhadíszként használt, kis ezüst rozetta, a bronzkarika, valamint a jellegzetes középkori ruhacapsok – a késő-reneszánsz könyv- vagy ládikadíszekkel egy részben – XV., de inkább a XVI–XVII. századi temető leletei. (II. tábla 3–26.) A segesdi temetővel megegyező keltezését bizonyítaná a szórványként előkerült arany Szent György érme. (7. kép 2–3.)⁶¹

Végsősoron ezek a sírok egy templomkörüli temető javarészt elpusztított, a Ny-i domboldalon húzódó, külső, késő-középkori pereméhez tartoztak.

A belterületen – a vár közelében lévő Templomdombon – találtunk egy – XV–XVII. századi kettős-torny alapja felett lévő – temetőt. A pusztulási rétegben előkerült I. Lipót – 1695-ös évszámmal ellátott

53. Az ispánsági és nemzeti központok építészettörténeti részénél kerül közlésre, valamint MAGYAR 1933., 1–52.

54. A gyöngyök elhelyezésére ld. HORVÁTH B., FA 21/1970/157–165.

55. SZABÓ K., FA 7/1955/125. 22., hasonló rozettadísz szerepel PARÁDI N., FA 26/1975/151. 18. 4., a XIII–XIV. századi gyűrűn és BÁRDOS E., SMK 3/1978/195. és 222. XVII. 33–45.

56. A tiszazöldényi kincsleletben lévő darabot HORVÁTH B., AE 97. 2/1970/131. 08. 132. közli. Az ezüst ruhacsatot PARÁDI N., FA 26/1975/140., 143. 14. 4. 1240 körüli időre datálja, a rézkarika BÁRDOS E., SMK 3/1978/220. 3–4., a töredékes, sodrott ezüst karika BÁRDOS E., SMK 3/1978/208. 12–13., ezüst hajkarikák szerepelnek az esztergom–kovácsai sírban I. István dénárával keltezte; ZOLNAY L., AE 92. 2/1965/156. 6. kép 21–22. BÓNA I., AR 16/1978/129. 18.

57. A bronz tűk analógiáját BÁRDOS E., SMK 3/1978/208–209. találjuk.

58. A felső rétegeket a szőlőültetésekor megsérthették, illetőleg eltávolították. Ezért nincsenek meg a sáncárkon belüli erődítések, építmények maradványai. A restaurálás után Árpád-kori (XI–XII. századi) kerámiaanyagot találtunk.

59. Hasonló SZ. KOROKNAY É., Magyar reneszánsz könyvkötések MF 6. Budapest 1973., 34. vagy az 51. ábrán látható. Igen közeli típusa az 56. (az 1520-as évekből) és a 61. (az 1569-es évekből származó) kötés. XVI. század elejére keltez egy vértesszentkeresztí típusú KOZÁK É., AE 2. 97/1970/28. 20. kép 10.

60. Az Árpád-kori leletanyagot tartalmazó település nyomai a ferences kolostorral szemben, tőle Ny-ra 100 m-re lévő másik földvárban kerültek elő. Valószínűleg ez templomos hely is volt.

61. MAGYAR K., SMK 3/1978/131–153., uő.: ÉT 1/4/1981/115–116. A 25 mm-es átmérőjű Szent György érmét ARATÓ BELA találta az 1950-es években. Ld. HUSZÁR L., Szent György érmék BHH II. Budapest 1940, 1–52., a kultuszra MAGYAR K., SLÉ 2/1971/3–40.

VII. kép. 1. Az oroszlángriffes díszű bronzkorong helye a koponyán. 2. A Babócsa–Léránt-kerti arany Szent György érme hátlapja. 3. A Szent György érme előlapja.

– ezüstgarasa (II. tábla 28.) datálja a felette lévő sírokat. A koporsós, Ny–K-i tájolású csontvázak környékéről származó leletek is a XVII. század végére (II. tábla 29.), illetőleg a XVIII. századra datálhatók.⁶² Végsősoron ezt az egyrétegű – a teljes dombot kb. 100 m-es hosszúságban elfoglaló – temetőt Mária Terézia rendelete alapján, a XVIII. század második felében hagyhatták fel.

A községben folytatott régészeti–topográfiai kutatások által az 1978-ig a Szent Miklós bencés, kegyűri monostor helyének tartott területről, végsősoron egy XVI–XVIII. századi építmény alapjaiból került elő a csont amulett. (II. tábla 27.)

A babócsai nemzetségi központ monostorának, illetőleg templomainak alapját nem sikerült pontosan meghatározni. Annak ellenére, hogy a gyógyszer-tárnál és a Zrínyi u. 21. számú háznál, egymástól közel 200 m-re, a domboldalon lévő további, Ny–K-i tájolású, melléklet nélküli sírokat tártunk fel a kertekben.⁶³ Egy ismeretlen korú – Segesd késő-középkori temetőjéhez hasonló – temető húzódnak itt is.

1980 nyarán a külső, az ún. *bolhói* határ felé eső területen találtunk 48 sírt, amely egy Ny–K-i tájolású, kétrétegű, középkori koporsós temető része lehetett.⁶⁴

A temető legáltalánosabb leleteihez – a koporsószegen kívül – a bronz ruhakapocs és a bronz hajtű tartozott. (III. tábla 2–6., 8–14.) A 38. számú sírban – bronz pityke, bronzlemezkek kíséretében – három gömbösféjű bronz, valamint egy 1585-ös évszámmal ellátott, II. Ferdinánd ezüst dénár került a napvilágra. (III. tábla 7., 15.)

Egy erősen bolygatott sír koponyáján lévő zöldes elszíneződés, valamint a – csupán nyomokban megmaradt – virágdísz az itteni pártaviseletre utal.

A megtalált ruhakapcsok a Léránt-kerti és a Bodrog-büi temető középkori (XV–XVI. századi) sírjaihoz hasonlók. (III. tábla 2–6.)

A bronzgömbfejes tű a Somogyvár–Erdészet ásatásánál, valamint a Kaposvár, 61. számú út temetőjénél figyelhető meg. A másik, a nagyméretű, gömbösféjű, granulált díszű hajtű – díszítés nélküli bronz-

és ólomfejes típusa – ugyancsak a Kaposvár, 61. számú út sírjaiban gyakori.⁶⁵

A temető aprószemű, világoskék gyöngyszemei a Somogyvár–Erdészet pártás sírjánál, valamint az itteni, ugyancsak késő-középkori, Léránt-kerti temetőnél fordultak elő.

A leletek alapján ezeket a sírokat – a Léránt-kertnél nagyobb – de ugyancsak egy elpusztult templom temetőrészének tarthatjuk. A 150x50 m-es alapterületű, dombos területre kiterjedő, XVI–XVII. századi temető D-i fele lehetett.

Végsősoron a babócsai nemzetségi központ Árpád-kori temetői, egyházai, illetőleg a rájuk utaló leletek feltárásaink során még ezideig nem kerültek elő.⁶⁶

A Dráva vidék nemzetségi központjától É-ra, a Balaton partján, Rádpusztán található a Vencellin–Rádi nemzetség központja. A nemzetség XI–XVI. századra datált, 20x9 m-es egyházát Éri István tárta fel 1959-ben.⁶⁷ Viszont a nemzetségi központ kegyűri egyházának a temetője még feltáratlan.

1970–1981. között a rádi központ környékén rendszeresen folytattunk terepbejárásokat, helyszíneléseket. Ezek révén találtuk meg a Kötcsse–Pócapusztá, Balatonszárszó, Ószöd, Zamárdi–Pusztai-dűlő, Karád–Fehéregyháza, Nagycsepely–Kiskút és Teleki elpusztult középkori egyházainak temetőit és a rájuk utaló leletanyagot. (VII. tábla–X. tábla.)⁶⁸

A Kötcsse–Pócapusztá elpusztult templomkörüli temetőjének a helyén lévő bordázott S végű hajkarika (VIII. tábla 18.) a XI. század második felétől keltezi a temetőt.⁶⁹ Ugyancsak az Árpád-kori leletanyaghoz kapcsolható két bronzkarika. (VIII. tábla 11–12.) Későbbi viszont a bronzspirál díszű párta maradványa.⁷⁰ (VIII. tábla 7–8.)

Az övek tartozékai között két bronzból készült, bordázott, téglalap alakú, nagyobb csat (VIII. tábla 27–28.), amelyek a nagytályai temető csatjaival (IX. tábla 3–4.) megegyeznek, és a hasonló, de kisebb, gomba alakú díszítéssel, valamint a kisebb vonallal és pontsorral díszített darab szerepelt. (VIII. tábla 23., 29.) A különböző méretű övek veretes darabjaihoz

62. A sírok egy kiterjedt, egyrétegű, templom nélküli temetőhöz tartozhattak.

63. A Zrínyi u. 25–27. sz. ház kertjében – egy nagyobb, téglatörmelék terület közelében – csontvázmaradványok kerültek elő. Kutatása – az odatelepitett szőlő és gyümölcsös miatt – jelenleg nem lehetséges.

64. A temető sírjait már 1944-ben, a lövészárkok ásása során megbolygatták. ARATÓ BÉLA (Babócsa, Várdomb u. 10.) lakos szerint pártamaradványok, gyűrű és pénzérmék is előkerültek.

65. Bronztűk. KALMAR J., A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi emlékei RF 4. Budapest 1959., XXVII. t., BARDOS E., SMK 3/1978/257. II. 14–30., III. 1–25., IV. 20–28., XVI. 19–21. Ezekből a II. 29–30., III. 3., 14–22. nagyobb ólom, illetőleg bronzdíszű, részben üvegyönggyel díszítve. Még díszesebb formában LOVAG ZS.–T. NEMETH A., FA 25/1974/229. 4–6.

66. Babócsa–Szabadság téren egy XIV–XV. századi övmezei került elő. (MAGYAR 1974., 20.)

67. ÉRI I., VMMK 6/1967/183–195.

68. Kötcsse, Nagycsepely, Szőlád régi templomaira utal KÖRMENDY J., VMMK 10/1971/67–68., az 1748-as Canonica Visitatio adatai részben közölve MAGYAR K., Szántód és környékének története a középkorban. Budapest 1982. 1–182. A leletmentő munkában ÖSZ JÓZSEF és M. HROTKÓ ZSUZSANNA vettek részt, valamint alkalmanként DOBOSI VIOLA, BARDOS EDITH és HONTI SZILVIA. Jelentős segítséget nyújtottak Zamárdi, Balatonföldvár és Balatonszemes, Kötcsse honismereti szakkör vezetői.

69. Egységesen a XI. század végén terjedt el az egész Kárpát-medencében. (MESTERHÁZY K., DMÉ 1962–1964. 104.)

70. A két bronzspirál a különböző virágmotívumokkal díszített párták tartozéka. Ilyen került elő Bodrog-Bün is, a XIV–XV. századra kelteztve. A szívformájú típus Csuton (GEREVICH L., BpR 13/1943/141. XXXVI.), a kör alakú mintával (uő.: 1943., 149. 27. kép), a gombás motívumra emlékeztető a hedrehelyi gyűrű díszé (MAGYAR K., SMK 3/1978/162–163. 1–2. kép).

tartozik az ugyancsak ott előkerült – krokodilfejre emlékeztető –, geometrikus, leveles, pontsordíszű, bronz szíjvég, a szélén pontsorrallal díszített, belül szív alakú mintákkal ellátott csatlemez csatlakozója. (VII. tábla 14–15.) Valamint a hosszú, téglalap alakú, szélén hármás és középen nagyobb körökkel díszített típus és a gótikus mérműdíszes kis töredékes darab. De ide sorolható a kisebb, négyzet alakú, pontsorrallal díszített rozettás vagy az ugyancsak kisméretű, négyzet alakú és felfüggeszthető bronzdíz. (VIII. tábla 35., 3–4., 26.)

Egyedülálló darab a négyzet alakú, jellegzetes formájú, csontból készült övveret, valamint az ehhez a tipushoz tartozó, bronzból készült szíjvég. (VII. tábla 4., 7.)

Ha ezeket az övvereteket megvizsgáljuk, akkor a szív motívummal és a kör alakú díszítéssel ellátott típus azonos formában a *csuti*, a *kisnánai* középkori temetőből ismert. De motívuma ugyancsak megtalálható a *kaszaperi* és a *nagytyályai* középkori temető övcsatlemez díszénél.⁷¹

A kisebb, a négyzet alakú rozettás díszű darab pedig Szabó Kálmán *benei* anyagával rokon.⁷² A Kötcsén talált kis veretek, hasonló formában, de ruhadíszként a *Kecskemét környéki* temető XIV. századi anyagában is előfordulnak.

Az említett csontos övveret, a négy lyukkal, recézett széllel és kissé domborodó felületből kiemelkedő, keretelt koronggal, melynek közepén rögzítésre szolgáló vasszegek számára fűrt lyuk van – a *G. Sándor Mária* által publikált – magyarországi lelőhelyek típusaival egyezik meg.⁷³

Ez a Somogyból származó első típus. De ugyancsak egyedülállónak kell tartanunk azt a bronzból készült szíjvégtípust, amelynek általános formái Magyarországon csontból készítve kerültek elő.⁷⁴ (VII. tábla 4., 7.)

A csontleletekhez tartozhat a ritka, nagyméretű kés- vagy bárdnyél. Egy kisebb késnyél, valamint két hegyes, árszerű eszköz és egy keretelt, sakktableszzerű bekarcolással díszített tűtartó.⁷⁵ (VII. tábla 1–3., 9.)

Az övtartozékok, a csontanyag – a fentiek alapján – a XIV–XV. századra datálhatók. Az előkerült bronzgyűrűk szintén a *Bodrog-büi*, a *Kaposvár, 61.*

számú úti és a *Kecskemét környéki* XIV–XV. századi anyaghoz sorolhatók.⁷⁶ (VIII. tábla 19–20., 25.)

A ruhadíszek közül ki kell emelnünk a VIII. tábla 14. ábráján szereplő, kerékalakú, kívül kör alakú, átfűrt, függesztőfülekkel rendelkező darabját.⁷⁷

A különböző bronzpityké (VII. tábla 5., VIII. tábla 21., 31–33.), így a forgókerék-motívummal díszített, gyöngyös kerettel körbevett típusok (VIII. tábla 17., 22.), valamint a félhold alakú, kör alakú díszekkel és függesztőfüllel ellátott darabok ruhadíszek lehettek. (VIII. tábla 16.) A bordázott, félköríves, töredékes formák szintén ezt a célt szolgálhatták. Azzal, hogy inkább szintén a XV. századra keltezhetők.⁷⁸

Az utóbbi korszak leleteihez tartoznak a geometrikus díszű, bronz késnyelek (VII. tábla 10–11.), a tör, a kés, a kézvédők (VII. tábla 5–6., VIII. tábla 16.), valamint a díszes és gótikus motívummal rendelkező késnyélvég. (VII. tábla 13.)

A nehezebben meghatározható tárgyak közül a VII. tábla 8., 12., 17–18. darabja övtartozéknak tartható.

A VIII. tábla 34. ábráján lévő bordázott, hajlított, átfűrt bronzlemezeinek rendeltetése ismeretlen. Míg a VIII. tábla 13. ábráján látható meghajlított darab egy öv bronzból készült merevítője is lehet. Talán hajvarkaró a díszes és bordázott, túszerű véggel rendelkező bronztárgy. (VIII. tábla 15.)

A kötcsei leletek sorát egy nagyméretű, vastag bronzkarika és egy nagyobb gyűszű (VIII. tábla 1–2.) zárja. A felismerhetetlenségig megkopott, átfűrt római pénzt is nyakban viselték.

A furatlyuk nélküli római pénzek mellett egy 1556-os feliratú, I. Ferdinánd ezüst dénár és egy XVI. század első feléből származó osztrák ezüst dénár a keltezhető lelet. (VIII. tábla 9–10.)

A felsorolt anyag alapján határozhattuk meg a *kötcse-pócapusztai* temető korát.⁷⁹ Bizonyítható, hogy a XI–XVI. század között folyamatosan használták. Olyan népesség élt itt, akinek a viseletanyaga hasonlított a *Kaposvár, 61. számú úti*, a *bodrog-büi*, a *csuti*, a *kaszaperi*, a *Kecskemét környéki*, a *nagytyályai*, a *kisnánai* és a *szlovákiai* magyar temetők XIV–XV. századi anyagához.

Az általuk használt csontosövanyag, illetőleg az ehhez sorolható, bronzból készült típusok pedig Somogyban egyedülálló formát képviseltek.

71. Kör alakú mintával Kisnánáról (SZABÓ J. Gy., EMÉ 8–9/1970–71/82. 15., 85. 18., Kaszaperről (BÁLINT A., SZD/1938/XVI. 1.), szív motívumos darabok Nagytályáról (KOVÁCS B., EMÉ 10/1972/156. 1., 7–10.) ismertek.

72. SZABÓ 1938., 65. 344. kép.

73. G. SÁNDOR M., FA 11/1957/115–123., RUTTKAY 1979., 11–133., csontosöv csatja Vértesszentkeresztről is ismert (KOZÁK E., AE 97. 2/1970/288. 21. kép), valamint csat. szíjvég és veret Csengeléről közölt (HORVÁTH F., MFMÉ/1978/101. III. t. 1–7/a., 104., 115–116. – KOVÁCS B., EMÉ 10/1972/151. II. 3–7., 154. V. t. 1–9., 157. VII. t. 1–3.).

74. RUTTKAY 1979., 78. XIV. századból., ÉRI–BÁLINT 1959., XVIII. t. 8., 10., KALMÁR 1959., XXIX. 1–3., KOVÁCS B., EMÉ 10/1972/157. VIII. t. 2., 158. IX. 10.

75. Analógiák: B., POLLA: Bratislava Zápádné suburbium, Bratislava 1979., 238. 5., 14–16., XL. 10–11., 15–20.

76. MAGYAR K., SMK 3/1978/162. 1. kép 1., SZABÓ 1938., 55. 296–298.

77. Szinte teljesen a verseci verőtövön látható formát mutatja (SZABÓ 1938., 52. 253.), ruhadíszre, illetőleg palást-karikakapocsra emlékeztet (LOVAG ZS., AH 2/1974/16.), ÉRI–BÁLINT 1959. 40., XVIII. t. 2. mellboglárjához is hasonló, valamint RUTTKAY 1979., 85. 51. XIII–XIV. századra datálva.

78. SZABÓ 1938., 47. 189–202., GEREVICH L., BpR 13/1943/31. kép., KOVÁCS B., EMÉ 10/1972/150. I. t. 9., 152. III. t. 2., 17., 155. VI. t. 11.

79. Egyetlen nyakban viselt pénzt talált BARDOS E., SMK 3/1978/195.

A *Balatonzárszótól* K-re eső középkori templomshely⁸⁰ anyagához két bronz késnyélvég, egy, talán övhöz tartozó bronzlemez és egy párhuzamos vonalak között pontsorról díszített orsókarika, illetőleg egy hosszúkás, felfüggeszhető tárgy tartozik. (IX. tábla 2–6.)

A *kötcse-pócai* anyagból ismert késnyélvég (VIII. tábla 5–6), valamint a néhány jellegtelenebb tárgy – a forrásokból jól ismert – *zárszói* templom középkori, XIV–XV. századi temetőjéhez, illetőleg településéhez sorolja őket.

Az *őszödi* középkori falu templomkörültemetőjének a helyén⁸¹ találtunk egy bronzból készült, sasra emlékeztető ábrázolással ellátott gyűrű töredékét, valamint egy bronz – mindkét végén laposra kalapált – karikagyűrűt. Ezek a tárgyak a XIII–XIV. századra keltezhetők. (IX. tábla 9., 12.)

A *kötcsei*hez hasonló geometrikus díszítéssel rendelkező bronz késnyélborítás (IX. tábla 16.) – a *Szabó Kálmán* által *Kecskemét* környékén talált – XV–XVI. századi darabok típusához köthető.⁸² Ez a tárgy, a lapos, barázdált, bronz ptykegombbal együtt szintén a késő-középkorra datálható. (IX. tábla 10.)

A fekete üveg-, a fehér paszta- és az agyagból égetett, sárga karikagyöngy (IX. tábla 13–15.) a temető, míg a barázdált díszű, fehér üvegtöredék (IX. tábla 17.) a közelben lévő település anyagához tartozik.⁸³

A kormeghatározás szempontjából jellegtelennek mondhatók a *Zamárdi–Pusztai-dűlő* Árpád- és középkori falu helyén⁸⁴ előkerült töredékes bronztányérka, a különböző bronzlemezek, valamint az egyértelműen reneszánsz, XVI–XVII. századi motívumokkal díszített, kékszínű üvegtöredék. (IX. tábla 18–21.)

*Karád–Fehéregyházán*⁸⁵ került elő – a *kötcsei*hez sorolható – jelentősebb temetőanyag. Így a töredékesen megmaradt gömbösdíszű bronzkarika, amelyhez hasonló a *Kecskemét* környéki temető XIV. századi anyagában gyakori.⁸⁶ (X. tábla 12.) A koralakú, rozettás díszű pártalemezzel (X. tábla 7.), amely a *Bodrog-büi*, illetőleg kis eltéréssel a *Kaposvár, 61. számú úti*, a *Somogyvár–Erdészeti* XIV. századi anyagából ismert. Vagy az a négyzetes bronzlemez (IX. tábla 25.), amely övdíszként a *Nyitra vidéki* XIV. századi leletek között szerepelt.⁸⁷

Innen származnak az övek jellegzetes tartozékai: a bronz övcsat, az átfúrt bronzlemez is. (IX. tábla 22., 24.)

A lemezből, a két végén laposra kalapált gyűrű (IX. tábla 23.) mellett a kisebb-nagyobb méretű ruhadíszek (X. tábla 4–6., 8.) és egy jellegzetes fülesgomb (X. tábla 3.) – az ugyancsak itt előkerült (X. tábla 9.) bronz hajlúvel – szintén a XIV–XV. századba sorolható.⁸⁸ Valamint a *Bodrog-büi*, a *babócsai*, de általában a késő-középkori temetők gyakori lelete: a bronz ruhakapocs is megtalálható. (IX. tábla 26.)

Az említett ruhadíszek közül kiemelkedik egy nagyobb méretű, koralakú, lapos forma, amelyen félkoralakú, ferde vonalakkal rovátkolt díszítések között rozetták vannak. (X. tábla 1.)

A temető anyagából az átfúrt (X. tábla 10.), illetőleg a furat nélküli római pénz is ismert. Ezek, az önből és ólomból készült csengő (IX. tábla 27.) töredékével együtt biztosan a *karád–fehéregyházi* temető XIV–XV. századi anyagához keltezhetők.⁸⁹

A *Nagyecsepely–Kiskút* középkori, elpusztult egyháznak temetőjére utal – a *kötcse-pócai* anyagból is ismert – szív alakú motívummal díszített, veretes övlemez. (X. tábla 16.) A kúpos, bronz ruhadíszek (X. tábla 15.), a gyűszűk⁹⁰ (X. tábla 19–20.), a késnyélvég (X. tábla 17.), valamint a koralakú, átfúrt, pontsordíszű korong⁹¹ (X. tábla 18.) is az itteni XIV–XV. századi temetőrészhez tartozhatott.

Szórványként került elő az *igali* templom környékéről egy – XIII–XIV. századi, bikafejjel díszített – bronzgyűrű (III. tábla 7.), valamint a *felsőmocsoládi* elpusztult faluhelyről egy XIV–XV. századi, rákmotívummal ellátott bronzgyűrű. (III. tábla 24.)

A *teleki* Szent András templom temetőjére utal a laposfejű, reneszánsz, virágmotívummal díszített fülesgomb. (X. tábla 14.) És végül – a lelőhelyhez pontosan nem köthető –, talán *Alsóhetényből* származó ön-ólom corpus töredéke. (IX. tábla 1.)

Ezek a leletek – lelőhelykörülményeik ismeretében – esetleg szintén a középkori templomshelyek temetőihez tartozhattak.⁹²

A fentiek alapján bizonyítható, hogy a *rádpusztai* nemzeti központ közelében lévő *kötcse-pócai* templom körüli temetőanyag a XI–XVI. századból származik. De jelentős XIV–XVI. századi réteggel rendelkezik a *karád–fehéregyházi* temető is.

A *Nagyecsepely–Kiskúton*, az *Őszödön*, a *Balatonzárszón*, a *Zamárdiban* előkerült anyag ugyancsak a középkori templomos helyek temetőjéhez tartozik. S ez a *dél-balatoni* középkori templomkörüli temetőanyag nemcsak korban, de formában is a *Bodrog-büi*,

80. MAGYAR 1982, 75–94.

81. Uo.

82. SZABÓ 1938., 112. 533–534.

83. PARADI NÁNDOR szíves szóbeli közlése szerint: ezek – ebben a korban – egy „gazdagabb objektumra” utaló leletek.

84. MAGYAR 1982, 1–182.

85. Uo.

86. SZABÓ 1938., 41. 153–154. és 45. 173–179., BÁLINT A., SZD 15/1939/XXIX. t. 4–5.

87. A négyzetes dísz RUTTKAY (1979., 81. 47.) XIV. századi övnek, míg SZABÓ (1938., 59. 327.) pártadísznek tartja.

88. Hasonló darabok ÉRI I.–BÁLINT A., Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei RF 6. Budapest 1959., XI.

11. (továbbiakban: ÉRI–BÁLINT 1959.), SZABÓ 1938., 41. 134., 147–150., 42. 155–156., KALMÁR 1959., XXII.

89. A ferde vonalakkal rovátkolt, félkoralakú díszítés PARADIN., FA 26/1975/8. ábra 9., 14. ábra 2. darabon.

90. A gyűszűkre analógiák (KALMÁR 1959., XXVI., ÉRI–BÁLINT 1959., XI. 1.).

91. A bronz korong Somogyvár és Ötvöskőnyői anyagából is ismert (BAKAY K., SMK 1/1975 XV. III. 15., MAGYAR 1974., II. 4–4/a).

92. Hasonló gyűrűtípusok ismertek BÁRDOS E., SMK 3/1978 220. XV. 7., közelebbi analógiák RUTTKAY 1979., 72. 38–nál a XII–XIV. századra kelteve. Az üveganyagra B., PÖLLA 1979., XLI. 6–17., KALMÁR 1959., LXXIX–LXXXII. t.

a Somogyvár–Erdészet és a Kaposvár, 61. számú út hasonló korú anyagával hozható párhuzamba. Néhány jellegzetesebb darabja pedig a csuti, a kaszaperi, a Kecskemét és Eger környéki, valamint a Nyitra vidéki darabokkal egyezik meg.⁹³

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A somogyi ispánsági és nemzeti központok templomkörüli temetőinek anyagközlése során több fontos eredmény került a felszínre. Az ásatások révén, illetőleg a szórványosan előkerült anyag közlése után szisztematikusan, a központokat teljességben vizsgáló történeti–topográfiai módszerrel kívánjuk a kutatást folytatni.⁹⁴ A munka összegezése szempontjából elsődlegesnek tartjuk a somogyvári ispánsági központ általunk – a források, illetőleg a topográfiai kutatások által azonosított – területeinek mielőbbi feltárását.

A Somogyváron eddig – a közel tíz esztendőn keresztül – folytatott régészeti munkák csupán a Kupavár igen jelentős, XI. századi bazilikáját, illetőleg a hozzá tartozó építményeket, temetőket hozta a felszínre. Viszont Somogyvár ispánsági központ korai, Árpád-kori rétegei, a telepek, a temetők, az egyházak anyagai – leletmentéseink ellenére – még nem kerültek feltárássra.⁹⁵ Ezek állandóan a pusztulásnak vannak kitéve.

A somogyvári kutatásokkal ellentétben – a segesi királynéi központ kutatásánál – először a teljes forrásanyag számbavételét és közlését tervezzük.

A történeti–topográfiai anyag meghatározásakor – a központhoz tartozó összes objektum: vár, település, egyház, temető azonosítását rövidebb időn belül, szinte egyidőben kívánjuk elvégezni.⁹⁶

Az általunk kitűzött célhoz választott módszer a babócsai nemzeti központ rekonstrukciójánál vezetett eredményre. Megállapíthatjuk, hogy az Árpád-kori rétegek – a későbbi, a XV–XVII. századi temetők a vár, a mezőváros objektumai kivételével – teljesen elpusztultak. Az Árpád-kori maradványok a bel-

terület építkezéseinek és földmunkáinak estek áldozatul. A forrásokban szereplő három Árpád-kori egyház helyét – csupán feltételelesen kereshetjük a XIV–XVII. századi temetők környékén.

A követett történeti–topográfiai módszer viszont – a bodrog-büi nemzeti központ feltárása során – egy teljesebb és pozitívabb eredményt hozott. A különböző objektumok meghatározása mellett – amint az a közölt anyagból is látszik – a nemzeti központ kegyúri egyháza mellett fekvő temetőrészen az Árpád-kor (XII–XIII. század) és az Anjou, a Zsigmond, az V. László korának leletanyaga került elő.

A temető korábbi, a zsúfoltabb, egymásra temetkezésekkel tarkított, Árpád-kori részében viszont nemcsak a köznépek mondható, XII–XIII. századi mellékletet, hanem a tájolásbeli eltéréseket is rögzíthetjük. Kiderült, hogy az Árpád-kori temetkezési rend, a szokás később – a mellékletek, a koporsós temetkezések és egyéb révén – megváltozott.

Az általunk vizsgált temetőrészen, a XIV. században elsősorban a serdülő fiú- és leánytemetkezések figyelhetők meg. A temetkezési, a viseletbeli váltás – a források alapján – a Bő nemzeti családokra való bomlásának, illetőleg a közös föld megosztásának az idejével egybeesni látszik.⁹⁷ Ez az esemény esetleg – a központon belül élő – népesség kicserélődéséhez, illetőleg a szokásanyag megváltozásához vezethetett.

Eppen ezért érezzük fontosnak – a közeljövőben sorra kerülő – Rád-központ környéki temetőfeltárásokat. Hiszen itt – már a szórványosan rendelkezésünkre álló anyag alapján is, például a kötcse-póca-pusztai templomkörüli temetőnek – a XI. század második felétől a XVI. századig történő – folyamatos használatát figyelhetjük meg.

A kaposzentjakabi nemzeti ági-központ egyházának értékeléséhez szolgál ezért – jelentős, kiegészítő forrással – a közelében lévő, elpusztult, XI–XVII. századi Keszi szolgáltató-falu templomkörüli temetőjénél végzett régészeti kutatás.⁹⁸

A Kaposvártól 15 km-re É-ra lévő bodrog-büi és az attól azonos távolságban található Somogyvár–Erdészet, illetőleg a tőle ÉK-re, 40–50 km-re lévő Balaton-part középkori temetői szintén jelentős, XIV–XV.

93. Ezek az eddig ismert, illetőleg közölt jelentősebb – XIV–XV. századi anyagot adó – magyarországi feltárások. BICZO PIROSKA szíves szóbeli közlése szerint a bátmonostori ásatásoknál előkerült 1800 sírból is hasonló mellékletanyag volt.

94. Közben a veszélyeztetett objektumok, a pótolhatatlan együttesek elpusztulnak. A település belső rendjéről, topográfiájáról csupán hiányos forrásaink maradnak. A régészeti- és a történettudomány az ismeretlen területekre vonatkozó anyagok, források feltárással az igazán hézagpótló.

95. MAGYAR K., SLÉ 10/1979/3–50., valamint MAGYAR K., SLÉ 6/1975/32. 70. szereplő objektumok, templomok zöme ma is szántóterületen van (Nyaka-dűlő, amelynek templomát 1978-ban szerencsével határos módon mentették meg a DÉLVIÉP makológépei elől, valamint a Kurtói-, a Nyaka-, a Réti földi-, a Temető úti-dűlő, Makovistya stb.).

96. A forrásanyagok összegyűjtésében a Veszprémi Püspö-

ki Levéltár, az Országos és a Somogy megyei Levéltár, a Hadtörténeti Intézet és a Nemzeti Múzeum munkatársai is részt vállaltak. A munkák helyszíni tervezését BONA ISTVÁN, PARÁDI NÁNDOR és NOVÁKI GYULA segítették. A felmérőmunkák végzésénél HEJJAS PÁL geodéta, NAGY GERGELY építészmérnök és M. HROTKÓ SZUSZANNA grafikus munkájára támaszkodhatunk.

97. A népességváltásra példa PÁLOCZI H. A., AÉ 101. 2/1974/244–260., régészeti adat szerepel nála: hogy a kun szállások területén magyar falvak álltak a tatárjárás előtt (246. p.). A kunoknál az állandó megtelepedés a XIV. század végén kezdett valóságos válni, a kun szállások első templomai is ekkor épültek fel, tehát kézenfekvő, hogy a templomok körül új temetők nyíltak. (PÁLOCZI H. A., FA 24/1973/245.)

98. A Kaposvár, 61. számú úti temető anyagának további közlését az SMK 4/1982. lehet megtalálni.

századi anyaggal rendelkeznek. Komplex vizsgálatukkal később egy tájegység középkori időszakának képéhez, illetőleg az ott élők társadalmi keresztmetszetéhez nyerhetünk talán közelebbi adatokat.

Annyi máris biztosnak látszik, hogy a *Bodrog-büi* nemzeti központ kegyúri egyházának DNy-i, templomkörüli felében – a közelben élő, az egyházhoz tartozó – település emberei temetkeztek a XIV–XVII. században. Ugyanakkor a közölt temetőanyag először nyújt lehetőséget egy megyei, illetőleg a középkori Magyarország más vidékével való társadalmi, gazdasági viszony, összefüggés, kapcsolat feltárására.

Kiderült az is, hogy a *bodrog-büi* központ egyházhoz tartozó népességnek, a *kaposszentjakabi* kegyúri monostor szolgáltató falvának, a *Somogyvár* egyik településéhez tartozó lakosságnak és a *Dél-Balaton* néhány falvának a temetőjében – főképpen a XIV–

XV. században – egységesnek, helyenként azonosnak is mondható viseleti anyaga maradt fenn.

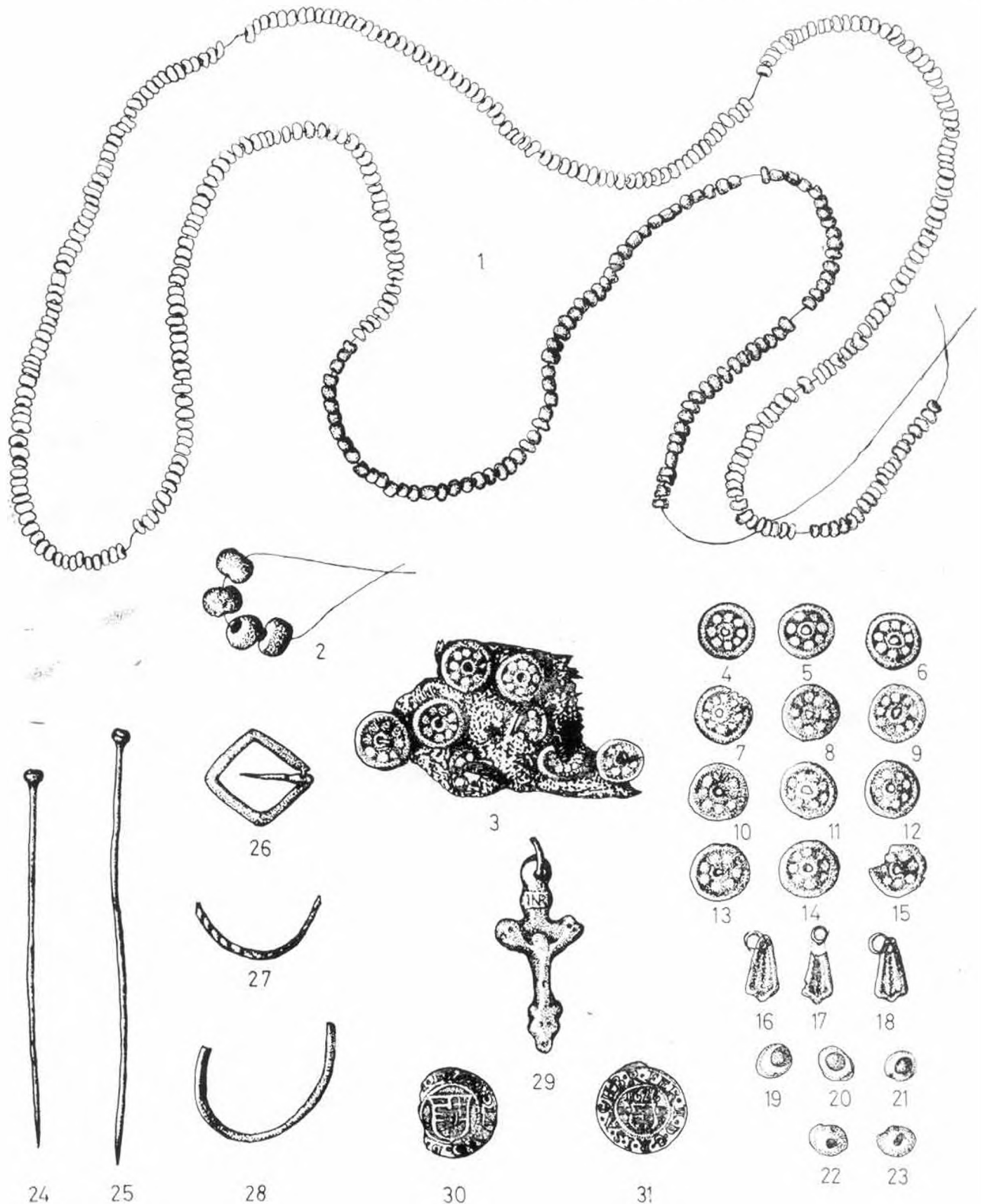
Ennek alapján a *Bodrog-bü*, a *Somogyvár–Erdészet*, a *Kaposvár*, 61. számú út, a *Kötcse–Póca* temető XIV–XV. századi anyagában viseleti, művelődéstörténeti összefüggést állapíthatunk meg. A bennük található középkori anyag pedig a Budapest határában feltárt *csuti*, a *Szeged* környékén lévő *kaszaperi*, *mezőkovácsházi*, a *Kecskemét* és *Eger* környéki, valamint a *Nyitra* vidékéről közölt temetők hasonló korú anyagában is szerepel.

Kutatásaink révén Somogy eddig feltárt központjainak a XIV–XV. századi temetőanyaga – a Magyarországról ez ideig ismert – XIV–XV. századi régészeti és művelődéstörténeti köréhez sorolható.⁹⁹

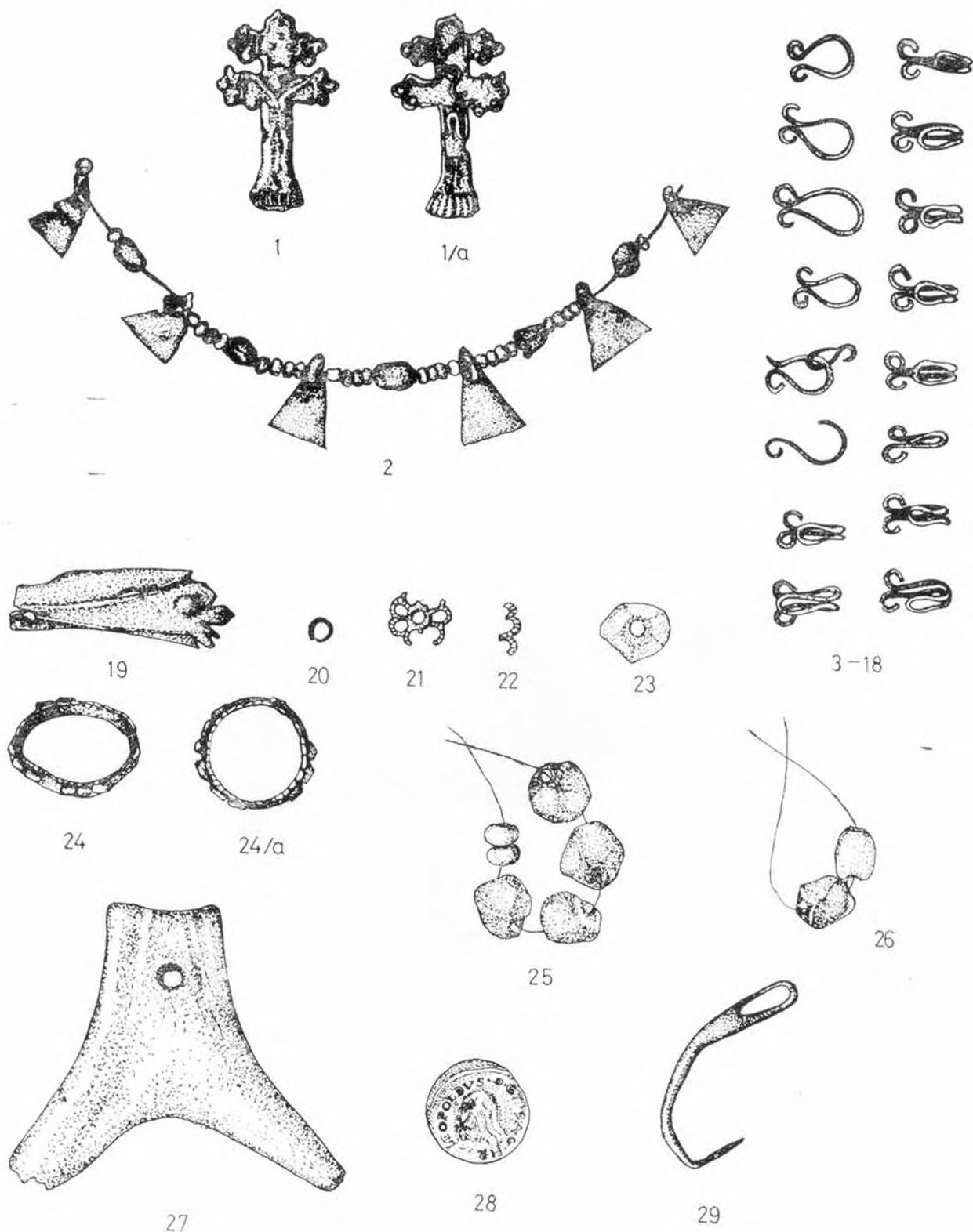
Magyar Kálmán

99. 1982–1990. között a somogyi korai központok további kutatását elsősorban Segesd, Bodrog-Bü és a Dél-Balaton (Rádpusztá) területére tervezzük. (Ld. MAGYAR

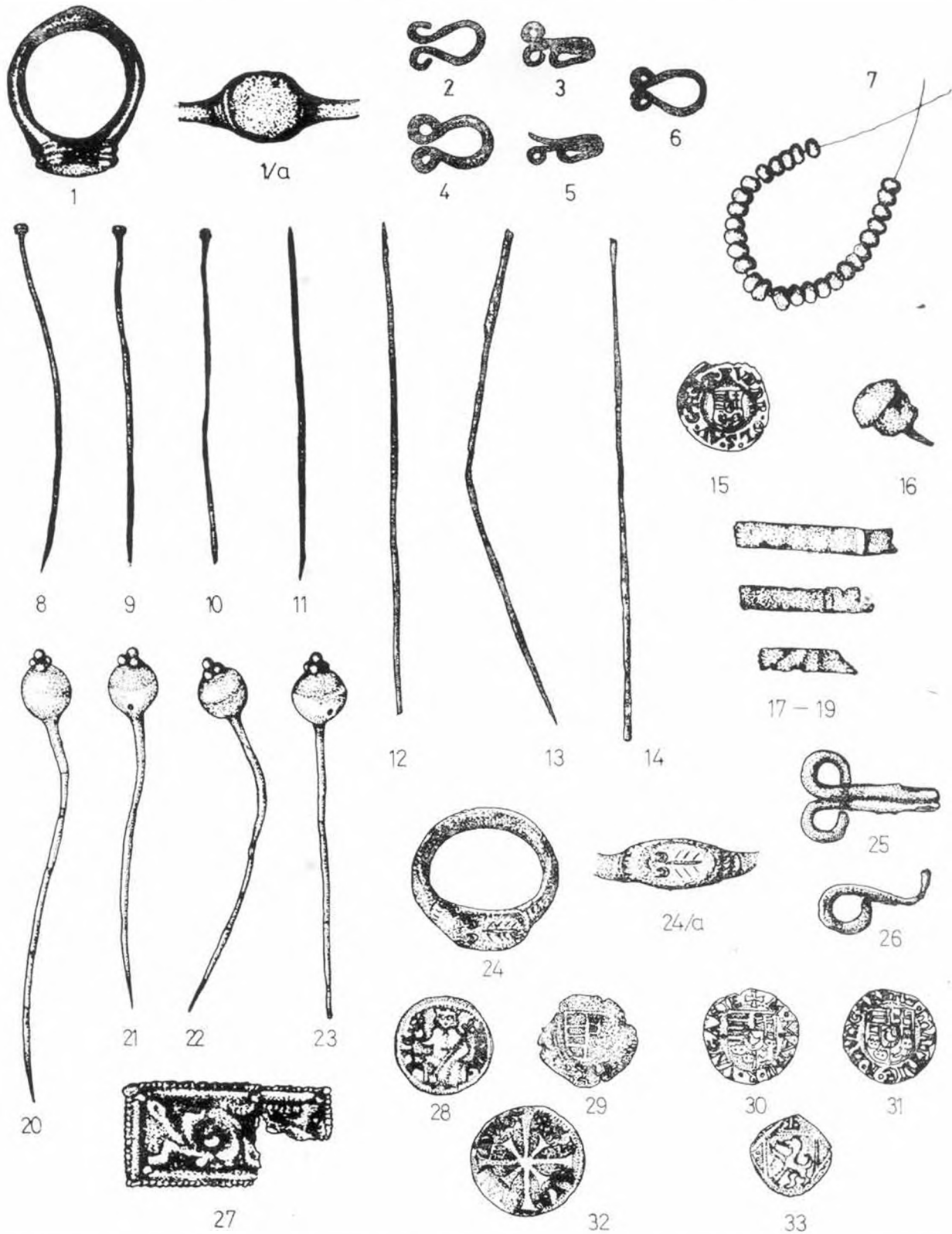
1985., Disszertáció...) Ezúton mondunk köszönetet az elkészített fotókért BORBÉLY BÉLÁNAK, illetőleg a grafikai anyagért M. HROTKÓ ZSUZSANNÁNAK.

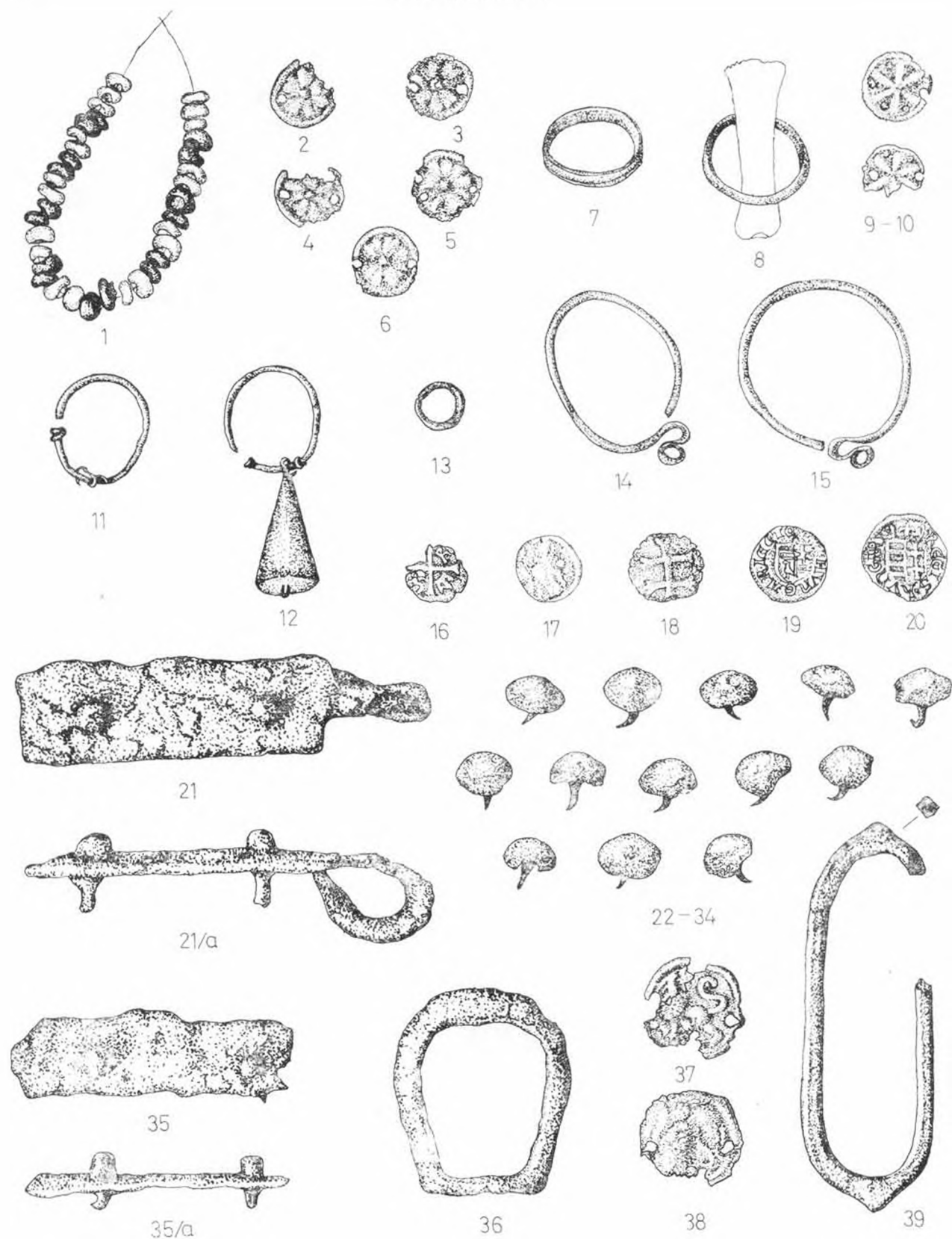
I. tábla (Somogyvár-Erdész). 1. 282 + 86 db fehér és kék gyöngy. Ltsz. 80.99.1.2.ká. 6. sír. 2. 4 db barna gyöngy. Ltsz. 80.100.1.2.ká. 6. sír. 3-23. Bronz korongok, flitterek, textil, zöld pasztagyöngyök. Ltsz. 80.111.1.-80.113.1. 2.ká. 6. sír. 24. Bronz tű. 2.ká. Ltsz. 80.101.1. 25. Bronz tű. 2.ká. Ltsz. 80.103.1. 26. Ezüst csat. I. szelvény. Ltsz. 80.105.1. 27. Ezüst karika. I. szelvény. Ltsz. 80.104.1. 28. Réz karika. 2.ká. Ltsz. 80.102.1. 29. Bronz kereszt. II. szelvény. Ltsz. 80.106.1. 44. sír. 30. Réz pénz, I. Ferdinánd (1557). I. szelvény. Ltsz. 80.109.1. 31. Réz pénz, II. Ferdinánd (1626). 2.ká. Ltsz. 80.108.1.

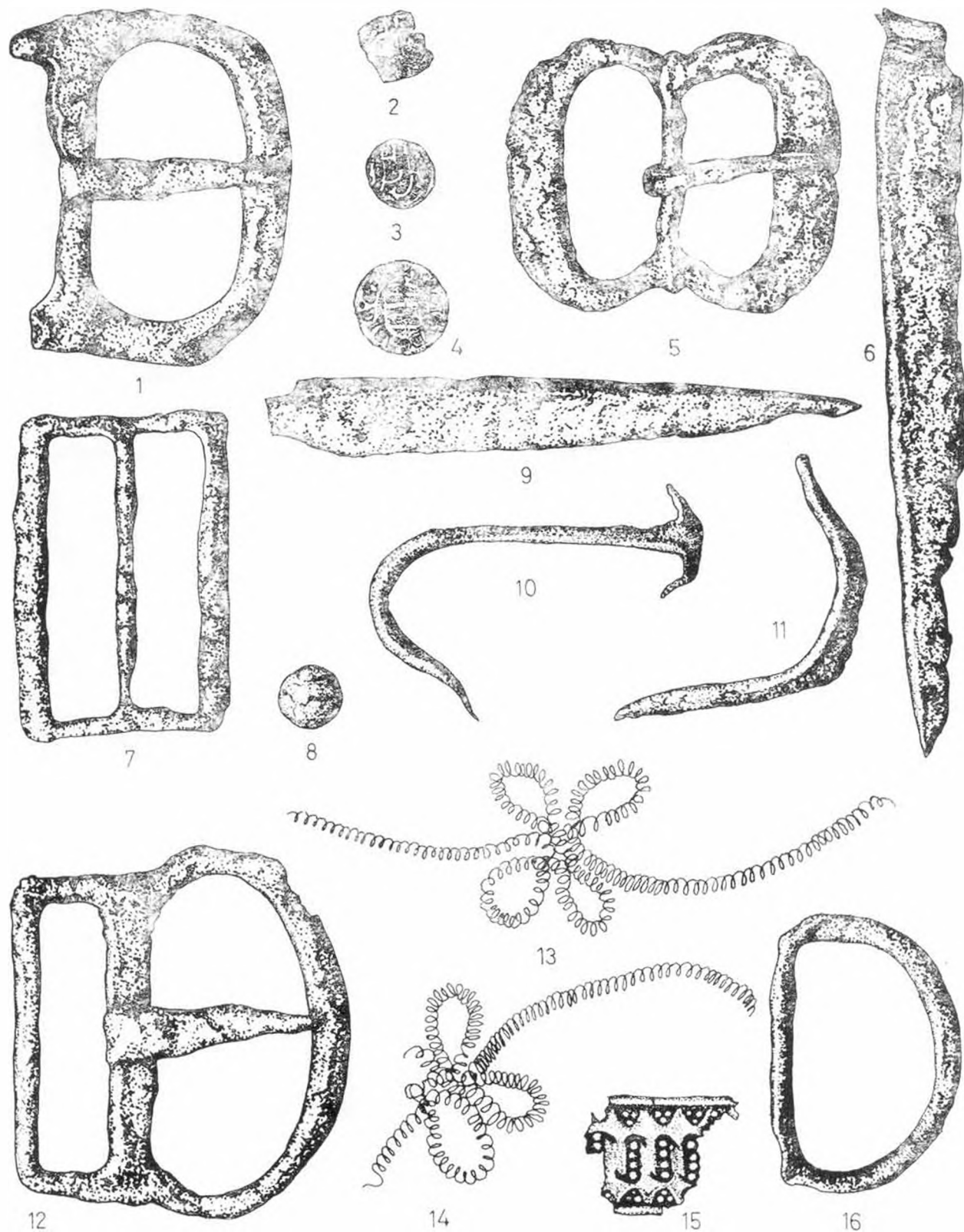
II. tábla (Babócsa). 1. Őn-ólm corpus. Léránt-kert, 3. sír. Ltsz. 78.450.1. 2. Nyakék (bronzlemez vaskarikán, fekete, zöld és fehér gyöngyök, 38 db). Léránt-kert, 3. sír. Ltsz. 78.450.2. 3–18. Párizsi kapcsok (16 db). Léránt-kert, 8. sír. Ltsz. 78.451.1. 19. Bronz koporsó- vagy ládikadisz. Ltsz. 78.453.2. 20. Kis bronzkarika. Ltsz. 78.453.3. 21. Ezüst rozettadisz. Léránt-kert, 10. sír. 22. Ezüst dísz. 23. Fehér üveggyöngy. Ltsz. 78.453.1. 24. Vörös köves bronz gyűrű. Léránt-kert, 12. sz. sír. Ltsz. 78.452.1. 25. Kék gyöngy (6 db). Léránt-kert, II. szelvény. 26. Kék gyöngy (2 db). Léránt-kert, I. szelvény. 27. Csont amulett. Tsz-fürdő. Ltsz. 78.445.3. 28. Ezüst pénz, I. Lipót (1695). Templomdomb, II. szelvény. 29. Bronz tű. Templomdomb, 1/2. kutatóárok.

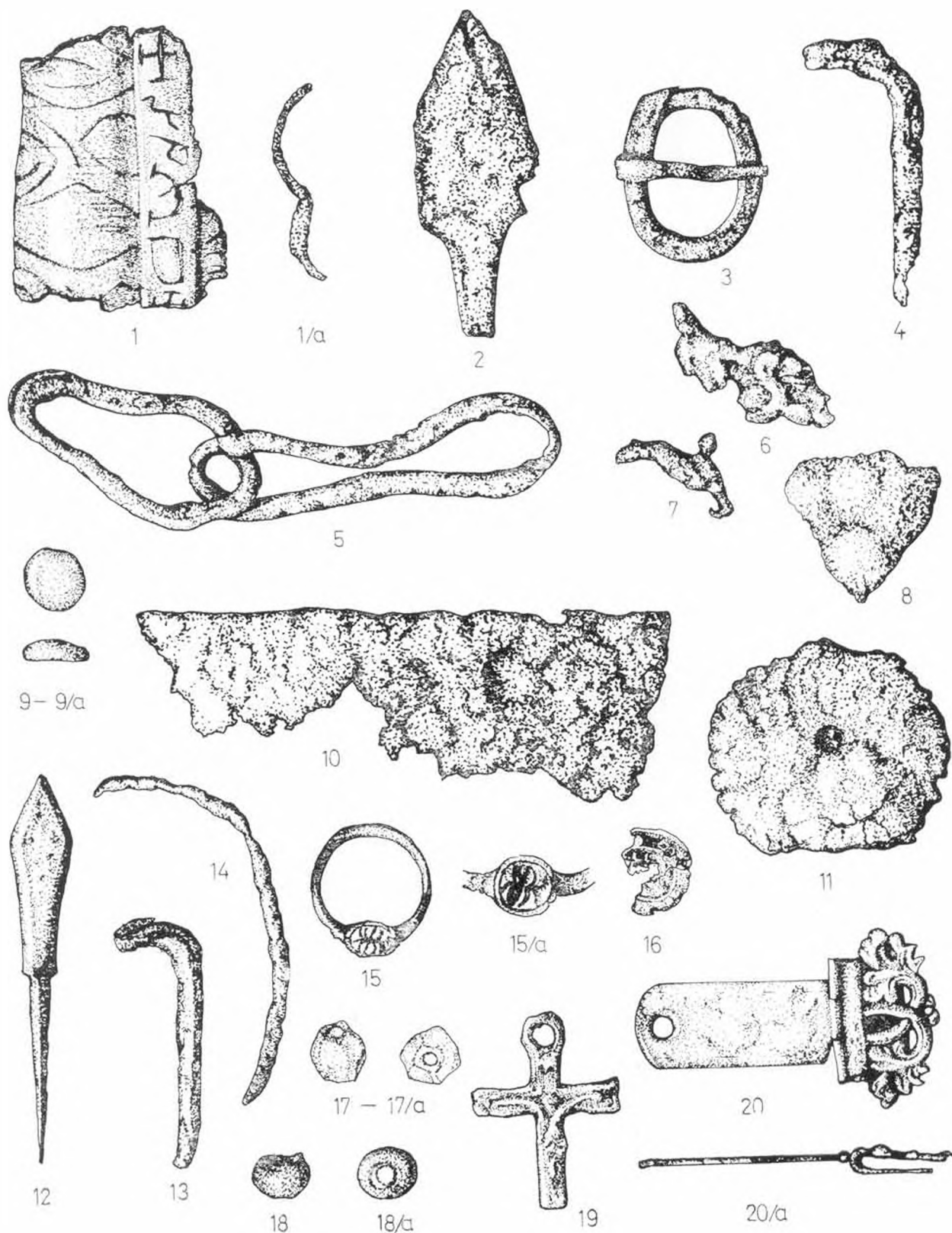
III. tábla. 1. Bronz gyűrű. Babócsa-bolhói út. 2. Bronz párizsi kapocs. Babócsa-bolhói út, 32. sír. 3. Bronz párizsi kapocs. Babócsa-bolhói út, 19. sír. 4-5. Bronz párizsi kapocs (2 db). Babócsa-bolhói út, 1. kutatóárok. 6. Párizsi kapocs. Babócsa-bolhói út, 47. sír. 7. Kék üvegyöngyök. Babócsa-bolhói út, 1. sír. 8. Bronz tű. Babócsa-bolhói út, 40. sír. 9-11. Bronz tű (3 db). Babócsa-bolhói út, 38. sír. 12. Bronz tű. Babócsa-bolhói út, 31. sír. 13-14. Bronz tű. Babócsa-bolhói út, 31. sír. 15. Ezüst pénz, II. Ferdinánd (1585). Babócsa-bolhói út, 35. sír. 16. Bronz pityke. Babócsa-bolhói út, 38. sír. 17-19. Bronz lemezkék. Babócsa-bolhói út, 38. sír. 20-23. Ezüst hajtűk. Babócsa-bolhói út, 38. sír. 24. Bronz gyűrű. Felsőmocsolád, Templomdomb. 25-26. Bronz párizsi kapcsok. Bodrog-Alsóbü, IX. szelvény. Ltsz. 80.47.1. 27. Bronz överet. Bodrog-Alsóbü, XIV. szelvény. Ltsz. 80.45.1. 28. Ezüst pénz (IV. Béla). Szolgáltató település. 29. Bronz pénz (Zsigmond). Szolgáltató település, II. szelvény. 30. Ezüst pénz (I. Mátyás). Szolgáltató település, I. szelvény. 31. Bronz pénz (I. Mátyás). Szolgáltató település, II. szelvény. 32. Bronz pénz („Lengyel” Zsigmond), Szolgáltató település, II. szelvény. 33. Ezüst pénz. Bodrog, Schmidt-föl, 2. ká.

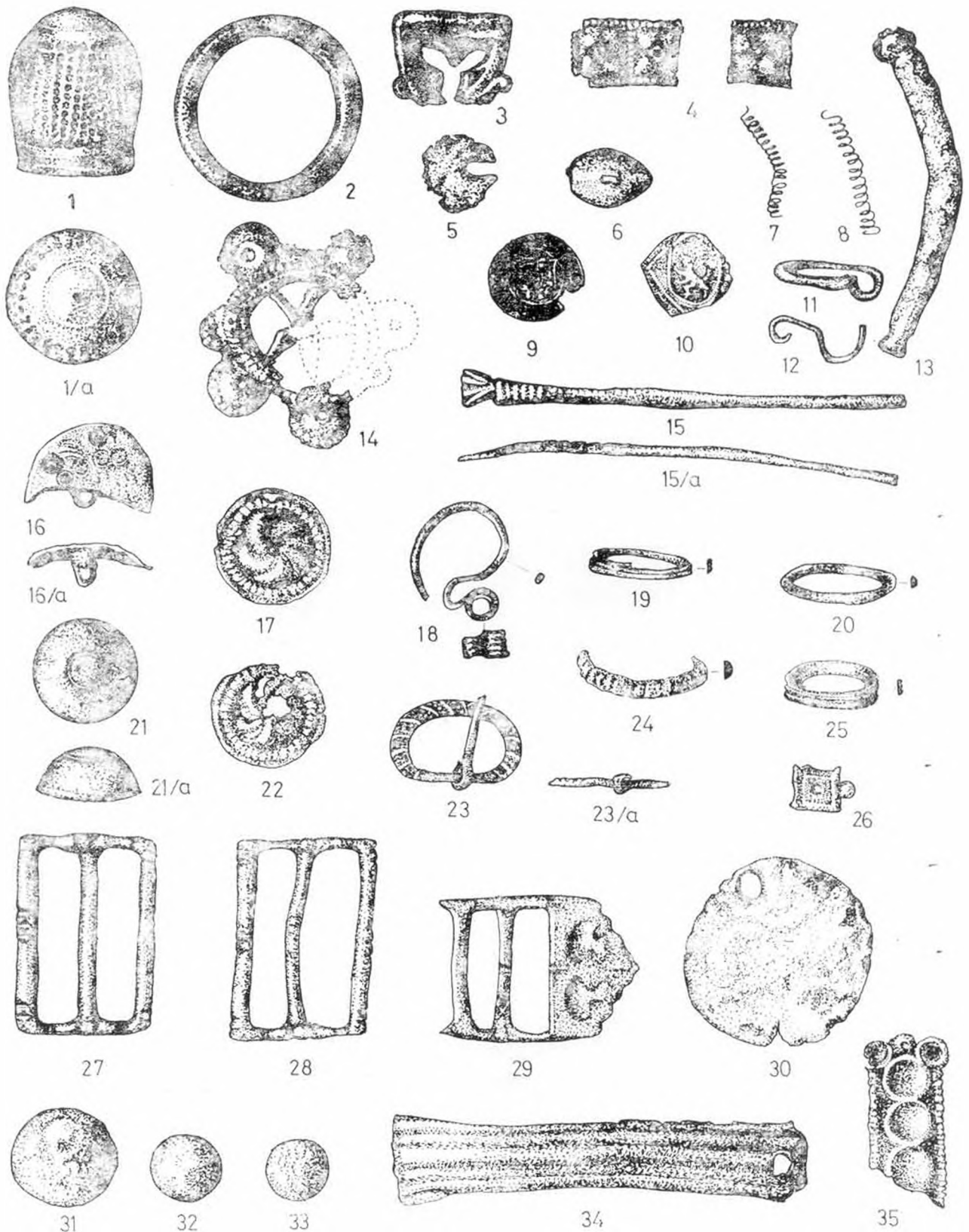
IV. tábla. 1. Gyöngyök: zöld és fekete. Bodrog–Alsóbü, IX. szelvény, 2. sír. 2–6. Bronz rozetták. Bodrog–Alsóbü, IX. szelvény, 2. sír. 7–10. Bronz gyűrű, bronz gyűrű az elszíneződött ujjperccel, bronz csillagdíszek. IX. szelvény, 10. sír. 11–12. Bronz függők, az egyik kúpos csüngővel. IX. szelvény, 115. sír. 13. Kis bronzkarika. 14–15. Nagyméretű, S végű hajkarikák. IX. szelvény, 125. sír. 16. Réz pénz (Mária). IX. szelvény, 25. sír. 17. Ezüst pénz (Zsigmond). IX. szelvény, 21. sír. 18. Réz pénz (Zsigmond). IX. szelvény D-i szélén, közepén. 19. Ezüst pénz (Zsigmond). IX. szelvény EK-i sarka. 20. Réz pénz (V. László). Szórvány (XI. szelvény). 21. Vas övmaradvány. IX. szelvény, 126. sír. 22–34. Bronz szegecsek. IX. szelvény, 126. sír. 35–36. Vas övmaradvány. IX. szelvény, 126. sír. 37–38. Oroszlángriffes bronz pártadisz. 1.ká., 1. sír. 39. Csiholó. 2.ká. K-i vége.

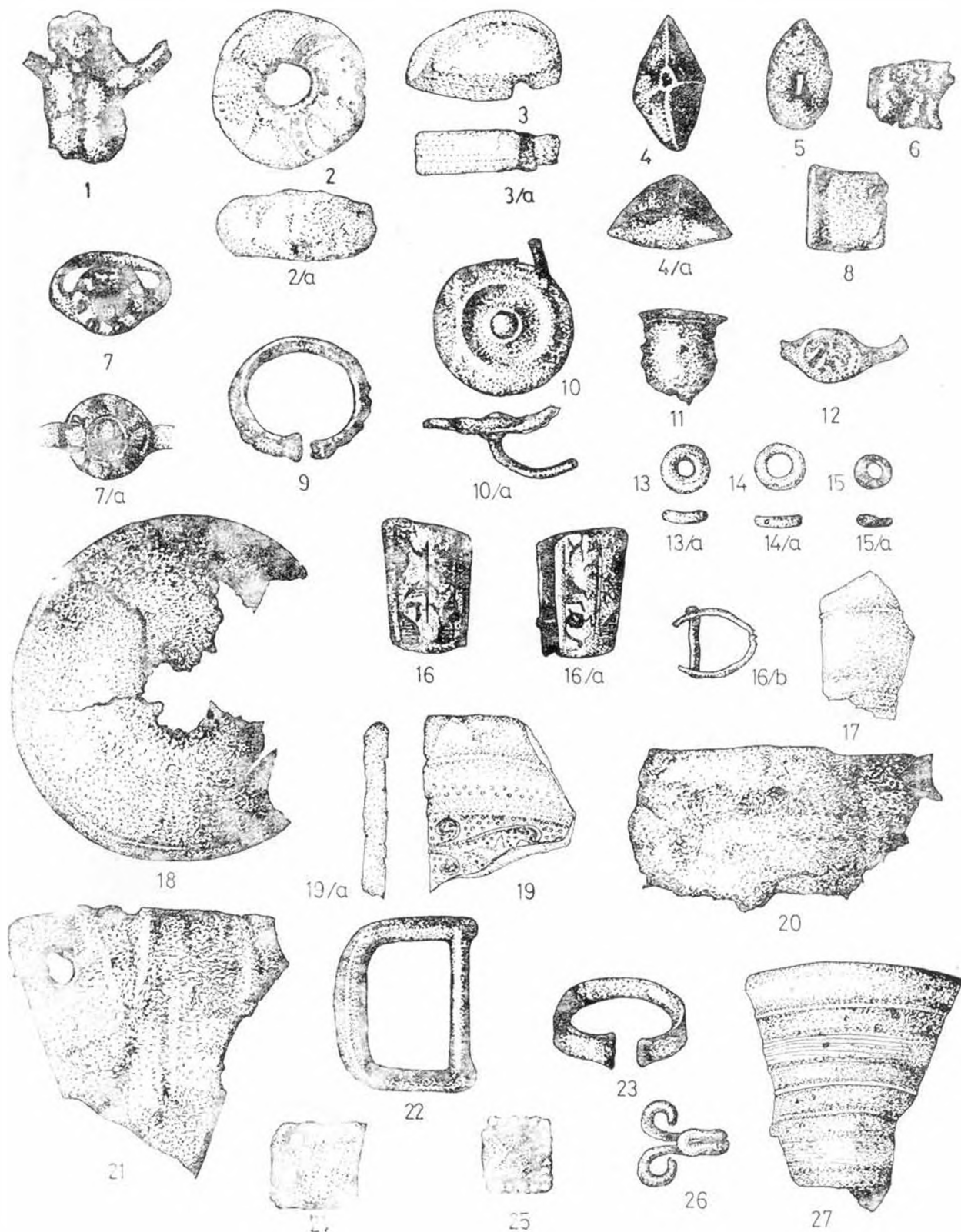
V. tábla. 1. Vascsat. Bodrog-Alsóbü, XIII. szelvény. Ltsz. 80.52.1, 2-3. Ezüst pénzek. Bodrog-Alsóbü, XIII. szelvény. Ltsz. 80.36.1.4. Ezüst pénz. Bodrog-Alsóbü, XIII. szelvény. Ltsz. 80.35.1. 5. Vascsat. Bodrog-Alsóbü, XIII. szelvény. Ltsz. 80.52.2. 6. Vaskés. Bodrog-Alsóbü, XIII. szelvény. 7. Vascsat. Bodrog-Alsóbü, XIV. szelvény. Ltsz. 80.54.1. 8. Ólomgolyó. Bodrog-Alsóbü, XIV. szelvény. Ltsz. 80.61.1. 9-10. Vaskés, vasszög. Bodrog-Alsóbü, XIV. szelvény. Ltsz. 11. Vaskampó. Bodrog-Alsóbü, XV. szelvény. Ltsz. 80.60.1. 12. Vascsat. Bodrog-Alsóbü, IX/1.ká. Ltsz. 80.53.1. 13-14. Pártaspiráldíszek, ezüst. Bodrog-Alsóbü, 4.ká. Ltsz. 80.62.1. 15. Bronz lemezke. Bodrog-Alsóbü, 4.ká. Ltsz. 80.42.1. 16. Vas. Bodrog-Alsóbü, I/1.ká. Ltsz. 80.55.1.

VI. tábla. 1. Feliratos bronztröredék. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, 2.ká. (1980.) 2. Vas nyílcsúcs. Bodrog-Alsóbü, I. szelvény (1980). 3. Vascsat. Szolgáltató település, II. szelvény (1980). 4. Vaskampó. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, II. szelvény (1980). 5. Vasilánc. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, II. szelvény (1980). 6-8. Bronztröredékek. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, II. szelvény (1980). 9. Zöld (üveg-) gyöngy. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, III. szelvény (1980). 10. Vaslemez. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, V. szelvény (1980). 11. Vas-korong. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, V. szelvény (1980). 12. Vas nyílhegy. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, V. szelvény (1980). 13-14. Vaskampó, vashuzal. Bodrog-Alsóbü, szolgáltató település, V. szelvény (1980). 15. Bronz gyűrű, rátétes. Segesd-Várhegy, 2.ká., 19. sír. 16. Ezüst pénz töredéke (III. Ferdinánd - 1637-1657). Segesd-Várhegy, 1.ká., 5. sír. 17. Fehér üveggöngy. Segesd-Várhegy, 1.ká., 5. sír. 18. Kék üveggöngy. Segesd-Várhegy, 1.ká., 5. sír. 19. Ón-ólmó corpus. Segesd-Várhegy, 2. ká., 19. sír. 20. Reneszánsz bronz könyvsarok verete. Segesd-Várhegy, 1. kutatóárok.

VIII. tábla (Kötcse—Pócapusztá). 1. Bronz, gyűszű. 2. Bronz, karika. 3. Bronz, övdísz. 4. Bronz, övdísz. 5. Bronz, övdísz. Ltsz. 77.7.135. 6. Bronz, késnyélvég. 7. Bronz, pártaspirál. Ltsz. 77.7.137. 8. Bronz, pártaspirál. Ltsz. 77.7.130. 9. Ezüst, pénz. 10. Ezüst, pénz. 11. Bronz, karika. Ltsz. 77.7.129. 12. Bronz, huzal. Ltsz. 77.7.130. 13. Bronz. 14. Bronz, ruhadísz. 15. Bronz, dísztü. 16. Bronz, pityke. 17. Bronz, pityke. Ltsz. 77.7.132. 18. Bronz, S végű hajkarika. Ltsz. 77.7.128. 19. Bronz, gyűrű. Ltsz. 77.7.131. 20. Réz, gyűrű. Ltsz. 77.7.127. 21. Bronz, pityke. Ltsz. 22. Bronz, pityke. 23. Díszes csat, bronz. 24. Kék színű, bordázott díszű karika töredéke, üveg. 25. Bordázott díszű gyűrű, bronz. 26. Övdísz, bronz. 27. Bordázott díszű csat, bronz. 28. Bordázott díszű csat, bronz. 29. Gombadíszes bronz csat. 30. Átfűrt bronz pénz, római. 31. Agyaggolyó. Ltsz. 77.7.117. 32. Agyaggolyó. Ltsz. 77.7.118. 33. Agyaggolyó. Ltsz. 77.7.119. 34. Bordázott díszű, átfűrt lemez, bronz. Ltsz. 77.7.126. 35. Övdísz, bronz.

IX. tábla. 1. Alsóhetény: ón-ólom corpus. Gysz. sz. 78/137. 2. Balatonszárszó: kalcit (?) orsókarika. 3. Balatonszárszó: kalcit töredék. 4. Balatonszárszó: bronz késnyélvég. 5. Balatonszárszó: bronz lemez. 6. Balatonszárszó: bronz lemez. 7. Igal: bronz gyűrű. 8. Ószöd: bronz gyűrű. 9. Ószöd: bronz gyűrű. 10. Ószöd: bronz pityke. 11. Ószöd: bronz gömb töredéke. 12. Ószöd: bronz gyűrű. 13. Ószöd: sárga agyaggyöngy. 14. Ószöd: fehér pasztagyöngy. 15. Ószöd: fekete pasztagyöngy. 16. Ószöd: bronz késnyélborítás. 17. Ószöd: fehér üveg, töredék. 18. Zamárdi, Pusztai-dűlő: bronz tányérka. 19. Zamárdi, Pusztai-dűlő: kék üveg. 20. Zamárdi, Pusztai-dűlő: bronz lemez. 21. Zamárdi, Pusztai-dűlő: bronz, átfűrt lemez. 22. Karád-Fehéregyháza, bronz csat. 23. Gyűrű, bronz. 24. Átfűrt bronzlemez. 25. Övveret, bronz. 26. Párizsi kapocs, bronz. 27. Harang töredéke, bronz.

KÁLMÁN MAGYAR: RECHERCHE DES CITÉS ET DES CHEFS-LIEUX GÉNÉRIQUE DE SOMOGY I.

(L'églises et les cimetières)

Au cours de la communication de la matière des cimetières situés autour des églises des cités et des chefs-lieux génériques de Somogy, plusieurs acquisitions considérables ont été découvertes. Après la publication de la matière découverte par les fouilles ou bien apparue dispersée, nous voudrions continuer la recherche par la méthode historico-topographique observant les chefs-lieux systématiquement dans leur inégalité. Pour résumer le travail, nous regardons comme primaire l'exploitation le plus tôt possible des domaines de la cité de Somogyvár, identifiés par nous d'après les sources et les recherches topographiques.

Les travaux archéologiques menés à Somogyvár jusqu'à maintenant — presque pendant dix ans — n'ont découvert que la basilique très appréciable du XIe siècle de Kupavár avec les bâtiments et les cimetières appartenants. Par contre, les couches primaires arpadiennes de la cité de Somogyvár, les matières des colonies, des cimetières, des églises — malgré nos préservations de vestiges — ne sont pas venues à être fouillées. Elles sont vouées à la destruction continue.

Au contraire de la recherche à Somogyvár, dans le cas de la recherche du chef-lieu de reine de Segesd nous projetons le recensement et la publication de la matière de source complète.

A la définition de la matière historico-topographique nous comptons identifier tous les objets appartenants au chef-lieu — le château, la colonie, l'église, le cimetière — en peu de temps, presque en même temps.

La méthode conforme à notre but employée a la restitution du chef-lieu générique de Babócsa a abouti à l'identification des colonies et des cimetières médiévaux. Nous avons pu constater que les couches arpadiennes — sauf les objets des cimetières postérieurs (XVe–XVIIe siècles), du château, du bourg — avaient été complètement ruinées. Les vestiges arpadiens ont péri victimes des constructions et terrassements du quartier central. Les lieux des trois églises de l'époque arpadienne ne peuvent être cherchés que présomptivement à proximité des cimetières des XVe–XVIIe siècles.

Par ailleurs, au cours des fouilles au chef-lieu générique de Bodrog-Bü la méthode historico-topographique appliqué a apporté un résultat plus complet et plus positif. Au chef-lieu de Bodrog ayant les vestiges du fortin de terre, en 1979–81 nous avons trouvé les vestiges des fondements de l'église Szent Kereszt (Sainte-Croix), dressée de l'Ouest à l'Est sur les épaulements d'une colline sur une base de 26 sur 9,4 m, à nef rectangulaire et sanctuaire en plein cintre avec un clocher d'entrée de l'Ouest, aux contreforts appuyés contre les murs, avec une petite

chapelle à sanctuaire en plein cintre sur le côté du Nord–Est.

Certains vestiges renvoyant aux arcs de triomphe au croisement de la nef et du sanctuaire en plein cintre et au sanctuaire à peine étréci n'ont été trouvés qu'à l'endroit du Sud–Est, près du tombeau en brique.

La construction de l'église peut être datée du début du XIIe siècle au plus tard. Les contreforts avec le clocher d'entrée semblent avoir été construits à la fin du XIVe siècle ou bien au début du XVe siècle.

Dans le voisinage, sur la terre de Schmidt à 250 m au Sud–Est, en 1981 nous avons trouvé l'église de paroisse de dimension moindre, de base de 13 sur 7,5 m, entourée par un cimetière.

A 20–30 m au Nord du monastère générique, les maisons et les fumiers des XIe–XVIe siècles de la colonie redevancière ont été découverts. D'autre part, à 170 m à l'Ouest du monastère, nous avons trouvé des maisons et des fours d'une colonie arpadienne des XIe–XIVe siècles.

Les sources font relativement tôt, en 1234, mention du premier membre connu de la gens Bő, le comte Izsép de villa Bun (Bön). La colonie de Bő (Bev) est connue encore du plus tôt, à partir de 1229.

A l'examen du domaine générique dans le sens étroit, Szöcsény–Léta, Lak–Kölked, Kürtös, Kis-Bő et Nagy-Bő semblent être des chefs-lieux génériques familiaux chacun, auxquels appartiennent 17 domaines. L'église patronale du lieu titulaire, du chef-lieu domanial figure la première fois en 1257, puis en 1277–80 comme la prévôté Szent Kereszt (Sainte-Croix) de Bő.

A côté de la définition des divers objets, comme il semble par la matière, publiée, la matière de trouvailles des époques des Arpad (XIIe–XIIIe siècles), des Anjou, de Sigismond, de Ladislas va apparue au cimetière près de l'église patronale du chef-lieu générique.

Par ailleurs, dans l'endroit primaire arpadien du cimetière, comble et marqué des enterrements superposés, nous avons pu fixer non seulement les mobiliers, dits vilains des XIIe–XIIIe siècles, mais aussi les divergences de position. Il est apparue que l'ordre et l'habitude de sépulture arpadiens avaient changé plus tard par l'enterrement au cercueil, les mobiliers, etc.

Dans l'endroit de cimetière examiné par nous, au premier rang les enterrements des adolescents et adolescentes peuvent être observés. D'après les sources, le changement de mode d'enterrement et de costume semble coïncider avec l'époque de la décomposition de la gens Bő en familles et du partage du domaine commun. Cet événement a peut-

être mené à l'échange de la population au-dedans du chef-lieu et au changement des habitudes.

Pour cette raison, nous trouvons importantes les fouilles des cimetières aux environs du chef-lieu de *Rád* au proche avenir. Mais déjà d'après la matière dispersée disponible, nous pouvons observer par exemple l'usage continu du cimetière autour de l'église de la puszta *Kötcse-Póca* à partir de la deuxième moitié du XIe siècle jusqu'au XVIe siècle.

Le cimetière médiéval de *Bodrog-Bü* à 15 km au Nord de *Kaposvár*, celui de *Somogyvári Erdészeti* (Foresterie de *Somogyvár*) à la même distance du premier et ceux du bord de *Balaton* à 40–50 km du deuxième gardent encore des matières considérables des XIVe–XVe siècles. Par leur examen complexe, nous pourrions avoir des données plus proches concernant l'image de l'époque médiévale d'une région et la vue en coupe sociale de sa population.

Il semble déjà sur que les gens de la colonie appartenante à l'église pouvaient être enterrés dans le segment du Sud-Ouest du cimetière de l'église patronale du chef-lieu générique de *Bodrog-Bü* aux XIVe–XVIIe siècles. En même temps la matière de cimetières publiée offre la première fois la possibilité de la découverte des conditions et des rela-

tions sociales et économiques d'un comitat (département) et de leurs rapports aux autres régions de la Hongrie médiévale.

Il est apparu aussi qu'aux cimetières de la population de l'église du chef-lieu de *Bodrog-Bü*, du village redevancier du monastère patronal de *Kaposzentjakab*, d'une colonie de *Somogyvár*, de certains villages du *Balaton du Sud*, une matière de costumes était restée qui peuvent être considérés unitaires, par endroit parallèle aux XIVe–XVe siècles.

Sur cette base, dans la matière des XIVe–XVe siècles des cimetières de *Bodrog-Bü*, de *Somogyvár-Erdészeti*, de la route 61 de *Kaposvár*, de *Kötcse-Póca* on peut constater des rapports de costumes et d'histoire de civilisation. La matière médiévale de ces cimetières figure dans la matière de la même époque des cimetières fouillés à *Csut* aux environs de *Budapest*, à *Kaszaper*, à *Mezőkovácsháza*, à *Pusztaszer* aux environs de *Szeged*; puis aux environs de *Kecskemét* et aux environs de *Nyitra* (*Nitra*).

La matière des cimetières des XIVe–XVe siècles des chefs-lieux de *Somogy* découverts par nos recherches peut être rangée dans le cercle des connaissances archéologiques et d'histoire de civilisation de la Hongrie aux XIVe–XVe siècles, connues jusqu'à nos jours.

Калман Мадьяр: ИССЛЕДОВАНИЕ ЖУПАНСКИХ РОДОВЫХ ЦЕНТРОВ В ШОМОДЬСКОЙ ОБЛАСТИ- (ЦЕРКВИ И КЛАДБИЩА)

Сообщая о вещах, находящихся в кладбищах, расположенных вокруг церкви жупанских и родовых центров Шомодьской области узнали о многих важных результатах. После описания найденных при помощи раскопок и единичных вещей мы желаем продолжить исследование систематически, историко-топографическим методом, изучающим центры во всей полноте.

С точки зрения подведения итогов мы считаем первичным раскрытие идентифицированных нами, источниками и топографическими исследованиями территорий жупанского центра села *Шомодьвар*.

В *Шомодьваре* до сих пор в течение лет 10 при археологических работах раскрыли только очень значительную базилику XI века *Капувара*, точнее говоря сооружения принадлежащие к ней. Но ранние слои, слои времён Арпада жупанского центра *Шомодьвара*, вещи поселений, кладбищ, церквей, вопреки нашим спасениям находок — пока не раскрыты. Они постоянно приходят в негодность.

По контрасту с исследованиями в *Шомодьваре* — исследуя центр королевы в *Шегеиде* — мы сначала планируем принять во внимание и опубликовать полные источники.

Определяя историко-топографический материал мы хотим за более короткое время отождествить почти одновременно все объекты, принадлежащие к центру: крепость, посёлок, церковь, кладбище.

Выбранный к поставленной себе цели метод дал результаты реконструируя родовую центр в селе *Бабоча*, отождествляя средневековые посёлки, кладбища. Здесь

мы смогли констатировать, что слои времён Арпада, более поздние кладбища XV–XVII веков — за исключением крепости, объектов сельского города — испортились полностью.

Остатки времён Арпада стали жертвой стройки и землянных работ в центральной части.

Место трёх церквей времён Арпада, о которых идёт речь в источниках, мы можем искать только условно вблизи кладбищ XIV–XVII веков.

А применённый историко-топографический метод дал более полный и положительный результат раскрытая родовая центр «*Бодрог-бюи*. В центре *Бодрога*, в котором сохранились земляные остатки, и к которому принадлежат земляные остатки, между 1979–81 годами мы нашли основные остатки церкви Святого Креста, при которой находится капелла, в южном склоне холма, с полуциркульным святилищем, с нефом, имеющим форму прямоугольника. Они находятся в её западно-восточной части. Её площадь 26×9,4 метров. К ней пристроена башня, выходящая входом на запад, меньшим полуциркульным святилищем на северо-восток.

Только в юго-восточной части, у кирпичной могилы указали следы на триумфальные арки, у нефа и полуциркульного святилища и на часть чуть суженого святилища.

Очередь постройки церкви пришла позже всего в начале XII века.* Вблизи, на земле Шмитта расположен-

* Контрфорс и входную башню построили наверно тоже в конце XIV века или в начале XV века.

ной к востоку-югу, в 250 метрах. Мы нашли в 1981 году приходскую церковь, принадлежащую к кладбищу вокруг церкви. Площадь её 20 × 6 метров.

К северу, в 20—30-и метрах от родового монастыря отыскивались дома XI—XII вв., мусорные ямы в так называемом посёлке, сдающем дань, XI—XVII вв.

А к западу в 170-и метрах от монастыря мы нашли дома, печи в посёлке времён Арпада XI—XIV вв.

Источники упоминают о первом известном члене племени Бё относительно рано, от 1234 года. Упоминается Ижеп Комеш дэ Вилла Бун (Бён).

Посёлок Бё (Бев известен ещё с более раннего времени, от 1229 года.)

При изучении родового владения в буквальном смысле слова являются отдельными семейными родовыми центрами Сечень-Лета, Лак-Келькед, Кюртёш, Киш-Бё и Надь-Бё, к которым принадлежат всего 17 владений.

Место, дающее имя, упоминается первый раз в 1257 году и между 1277—80 годами как церковь патроната центра владения, как владение настоятеля Святого Креста из Бё.

Вместе с отождествлением разных объектов — как становится очевидным и из показанного материала — из части кладбища, расположенного рядом с церковью родового центра партоната отыскивалась археологическая находка времён Арпада (XI—XIII вв.) и Анжу, Жигмонда, Ласло пятого.

В более ранней и более переполненной части, слоистые похороны делают её пёстрой, которая относится к временам Арпада, мы смогли определить не только приложения XII—XIII веков, которые вероятно простого народного происхождения, но и различия в ориентировании. Выяснилось, что порядок похорон времён Арпада изменилось посредством обычаев, позже приложений, похорон с граблями и других причин.

В части исследованной нами кладбища, в XIV веке похоронили прежде всего мальчиков-подростков и девочек. Изменения в похоронах и в костюме — по источникам — и время распада племени Бё на семьи, и время разделения общей земли, кажется, совпадают.

Это событие привело, может быть, к смене населения, живущего в центре, точнее к изменению материала обычаев. Мы считаем именно поэтому важным в ближайшее время раскрыть кладбища, расположенные вблизи центра «*Pad*». Ведь здесь — и по материалу отчасти имеющемуся у нас в распоряжении — мы можем установить, что кладбищем, расположенным вокруг церкви,

принадлежащей к пусте *Кётче-Поца* непрерывно пользовались с середины XI века до XVI века.

Археологическое исследование в развалившемся кладбище, расположенном вокруг церкви деревни, сдающей дань, Кеси XI—XVII вв., даёт значительные о дополнительные источники оценке церкви, находящейся недалеко от родового центра Кеси в *Капошсентьякабе*.

К северу в 15-и километрах от Капошвара, кладбище в *Бодроге-бюи* и расположенное от него на одинаковом расстоянии кладбище *лесного хозяйства в Шомодьвара*, и к северо-востоку от него, в 40—50-и километрах средневековые кладбища на берегу южного *Балатона* имеют также значительные находки XIX—XV вв. Их комплексное изучение даёт на верное более точные данные о средневековом виде одного края, и об общественном профиле его жителей.

Можно уверенно сказать, что в юго-западной части кладбища, расположенного вокруг церкви родового центра патроната в *Бодроге-бюи*, в XIV—XVII вв. похоронили людей, живущих поблизости в посёлке принадлежащем к церкви. В то же время показанный материал кладбища в первый раз предоставляет возможность для раскрытия общественных отношений, соотношений, связей с областью и с другими краями средневековой Венгрии.

Выяснилось и то, что сохранилась одежда, можно сказать единая, главным образом в XIV—XV веках, и кое-где одинаковая одежда населения, относящегося к церкви центра в *Бодроге-Бюи*, деревни, сдающая дань, монастыря патроната в *Капошсентьякабе* и населения одного посёлка *Шомодьвара* и в кладбищах некоторых деревень южного *Балатона*.

На основе этого можно установить связи с одеждой и культурно-исторические связи в находках XIV—XV вв. *Бодрога-Бюи*, *лесного хозяйства Шомодьвара*, *Капошвара на улице номера 61, Кётче-Поца*.

Средневековые вещи, находящиеся в них встречаются и в находках того же времени из кладбищ *Чути* (раскрытое кладбище в окрестностях Будапешта) *Касапера*, *Мезёковачазы*, *Пустасера* (расположенных в окрестностях Сегеда), и кладбищ расположенных в окрестностях *Кечкемета* и *Нитры*.

Благодаря нашим исследованиям можно установить соотношение между находками кладбищ XIV—XV вв. до сих пор раскрытых центров Шомодьской области и между археологическими и культурно-историческими результатами до сих пор известными в Венгрии.

KÁLMÁN MAGYAR: ESPLORO DE ĴUPANAĴ KAJ GENTAĴ CENTROJ EN SOMOGY I.

(Eklezioj kaj tombejoj)

Laŭ la publikado pri la materialoj de ĉirkaŭpreĝejoj kaj tombejoj de ĵupanaĵ kaj gentaĵ centroj en Somogy, fariĝis pluraj rezultoj konataj. Post la publikado de la materialoj malkaŝigintaj per esplorfosadoj kaj hazarde, ni deziras daŭrigi la esploradon sisteme per la historia-topografia metodo de kompleksa analizado de la centroj. El

la vidpunkto de la resumigo de la laboro ni opinias primara la kiel eble plej rapidan esplorfosadon en la areo de ĵupana centro *Somogyvár*, identigitan laŭ la fontoj, despektive laŭ la topografiaj esploroj.

La arkeologiaj laboroj plenumitaj en *Somogyvár* ĝis nun preskaŭ dum dek jaroj, surfacigis

nur la tre gravan bazilikon el la XI. jarcento en *Kupavár*, respektive la konstruaĵojn, tombejojn apartenantajn al ĝi. Sed ankoraŭ ne estas malkaŝitaj — malgraŭ niaj trovaĵsavoj — en la ĵupana centro *Somogyvár* la tavoloj de epoko de dinastio Árpád, la materialoj de la loĝejoj, tombejoj kaj eklezioj. Ili estas senĉese elmetitaj al la perejo.

Kontraŭe al la esploroj en *Somogyvár* — ĉe la esploro de reĝina centro Segesd — ni planas unue inertari kaj publikigi la plenan fontmaterialon.

Dum la defino de la historia-topografia materialo ni deziras dum mallonga tempo, preskaŭ samtempe identigi ĉiujn ejojn apartenantajn al la centro: fortikaĵon, kolonion, eklezion, tombejon.

La metodo elektita al la celo starigita de ni, donis rezultojn ĉe la identigo de mezepokaj kolonioj, tombejoj dum la rekonstruado de la genta centro *Babócsa*. Ĉi tie ni povis sperti, ke la tavoloj de la epoko de dinastio Árpád — krom la pli malfruaĵoj, tombejoj el la XV—XVII-aj jarcentoj, fortikaĵo, konstruaĵoj de la agourbo — tute pereis. La restaĵojn el la epoko Árpád frakas la konstruado kaj terlaboro en la interna areo. La lokojn de tri eklezioj el la epoko Árpád, rolantaj en la fontoj, nur laŭ supozo ni povas serĉi en la ĉirkaŭaĵo de la tombejoj el la XIV—XVII-aj jarcentoj.

La aplikita historia-topografia metodo — dum la malkovro de la genta centro en *Bodrog-Bü* certigis pli kompleksan kaj pli pozitivan rezulton. En la centro *Bodrog* posedanta terrestaĵojn, inter 1979—81. ni trovis sur la suda altaĵo de monteto la fundamento-restaĵojn de eklezio Sankta Kruco, kiu estis orientita laŭ okcidento-oriento, posedis duonarkan sanktejon, oblongan navon kun areo de 26x9,4 m-oj, ĉe la okcidenta enirejo kun apogplisatro portanta turon, ĉe la nord-orienta flanko kun pli malgranda kapelo havanta duonarkan sanktejon.

Pri la triumfarko ĉe la renkontiĝo de la navo kaj la duonarka sanktejo kaj pri la preskaŭ ne malvastigita sanktejo aludis spuroj nur ĉe la sud-orienta parto, ĉe la brika tombo.

La konstruado de la preĝejo povis komenciĝi plej malfrue komence de la XII. jarcento. La apogplisatroj — kune kun la enireja turo — povis pretiĝi fine de la XVI., komence de la XV. jarcento.

Proksime, 250 m-ojn en la direkto sudorienta, sur la agro Schmiedth ni trovis en 1981 la parokan preĝejon ĉirkaŭitan de tombejo, kun pli malgranda bazareo de 20x6 m-oj.

20—30 m-ojn norde de la genta klostro malkovriĝis la domoj, rubkavoj XI—XVI-jarcentaj de t.n. priserva kolonio. 170 m-ojn okcidente de la klostro ni trovis domojn, bakfornojn de kolonio el la XI—XIV-aj jarcentoj de epoko Árpád.

La unuan konatan membron de gento Bö la fontoj mencias relative frue en 1234. Tie rolas Comes Izsép de villa Bun (Bön). Kolonio Bö (Bev) estas konata eĉ pli frue, en 1229.

Ĉe la esploro de la strikte genta bieno ŝajnas familiaj-gentaj centroj Szöcsény-Léta, Lak-kölked, Kürtös kaj *Kis-Bö*, *Nagy-Bö*, al kiuj apartenis entute 17 bienoj. La nomdonanta loko kiel patronjura eklezio de la biencentro, aperas unue en 1257 kaj 1277—80 kiel prepostejo Sankta Kruco en *Bön*.

Krom la idetigo de la diversaj ejoj — kiel tio vidiĝas ankaŭ en la publikita materialo — en la tombejparto apud la patronjura eklezio de la genta centro malkovriĝis trovaĵoj el la epokoj Árpád (XII—XIII. jarcentoj), Anjou, Sigismundo kaj Ladislao V.

En la pli frua, plenŝtopita, varia pro entombigoj unu sur la alian, parto el la epoko Árpád de la tombejo ni povis fiksi ne nur aldoniĝojn el la XII—XIII-aj jarcentoj, aserteblaj plebaj, sed ankaŭ diferencojn de la orientado. Evidentiĝis ke la enteriga ordo kaj kutimo de la epoko Árpád pli malfrue ŝanĝiĝis, laŭ la atesto de aldoniĝoj, kunĉerka enterigo kaj ceteraj.

En la tombejparto esplorita de ni sperteblas en la XIV. jarcento unuavice enterigoj de adoleskaj knaboj kaj knabinoj. La enterigaj, la kotumaj ŝanĝoj — laŭ la fontoj — ŝajnas esti paralelaj kun la disdividiĝo je familioj de la gento Bö, respektive kun tiu de la komuna agro. Tiu evento servis eble la ŝanĝiĝon de la popolo vivanta en la centro, kaj tiun de la kutimoj.

Ĝuste pro tio ni opinias gravaj la baldaŭ okazontajn malkovrojn de la tombejoj ĉirkaŭ la centro *Rád*. Ĉar ni povas observi ĉi tie — jam eĉ laŭ la hazarde trovitaj materialoj starantaj je nia disono — daŭran uzadon de la dua duono de la XI. jarcento ĝis la XVI. jarcento, de ekzemple la ĉirkaŭpreĝeja tombejo en *Kötcsé—Póca puszta*.

Al la pritaksado de eklezio de genta-familianca centro en Kaposzentjakab servas signifan, kompletigan fontmaterialon la arkeologia esploro en la proksima, en la XI—XII-aj jarcentoj pereinta ĉirkaŭpreĝeja tombejo de priserva vilaĝo *Keszi*.

Same gravajn materialojn posedas el la XIV—XV-aj jarcentoj la mezepokaj tombejoj de *Bodrog-Bü* situanta 15 km-ojn norde de Kaposvár, la de tie saman distancon situanta forstocentro *Somogyvár*, respektive la 40—50 km-ojn nord-oriente situanta bordo de Balatono. Per ilia kompleksa esploro ni povos eble gajni pli proksimajn indikojn al la bildo de mezepoka etapo de regiono, respektive al la transversa sekco de la socio de la tie vivintaj homoj.

Estas jam preskaŭ certa, ke en la XIV—XVII-aj jarcentoj la proksime vivintaj loĝantoj de la kolonio apartenanta al la eklezio estis en-

terigitaj sudokcidente ĉirkaŭ la preĝejo de la patronjura eklezio de genta centro *Bodrog-Bü*. Samtempe, la publikita tombeja materialo la unuan fojon certigas helpon por malkaŝi sociajn, ekonomiajn kontaktojn, rilatojn, koneksojn en la departemento, respektive tiuj kun la aliaj regionoj de la mezepoka Hungario.

Evidentiĝis ankaŭ tio, ke en la tombejoj de la loĝantaro apartenanta al la eklezio de centro *Bodrog-Bü*, en tiu de la priserva vilaĝo de la patronjura klostro *Kaposszentjakab*, de la loĝantaro apartenanta al unu kolonio de *Somogyvár* kaj de kelkaj vilaĝoj de Sud-Balatono — ĉefe en la XIV—XV-aj jarcentoj — restis materialoj unuecaj, aserteblaj kelkloke eĉ samaj.

Laŭ tio ni povas konstati kostuman, kulturhistorian interrilaton inter la materialoj de la XIV—XV-aj jarcentoj de la tombejoj *Bodrog-Bü*, forstocentro *Somogyvár*, 61. vojo al *Kaposvár* kaj *Kötese-Póca*. La mezepokaj materialoj troveblaj en ili aperas ankaŭ en la similepokaj de la publikitaj tombejoj de *Csut* en la ĉirkaŭaĵo de *Budapeŝto*, *Kaszaper*, *Mezőkovácsháza*, *Pusztaszer* ĉirkaŭ *Szeged*, kaj de la ĉirkaŭaĵo de *Kecskemét* kaj *Nitra*.

Laŭ niaj esploroj la XIV—XV-aj jarcentaj tombejmaterialoj de la ĝis nun malkovritaj centroj de Somogy estas envicigeblaj al la XIV—XV-aj jarcentaj arkeologiaj kaj kulturhistoriaj materialaj nuntempe konataj en Hungario.